

**“ BİYOTİP HUKUKU BAĞLAMINDA İNSAN ONURU
KAVRAMINA GÜNCEL BİR BAKIŞ VE İNSAN GELİŞTİRME
UYGULAMALARI KARŞISINDA İNSAN ONURUNUN
KORUNMASI**

*(ACTUAL APPROACH TO HUMAN DIGNITY CONCEPT IN THE CONTEXT OF
BIO-MEDICAL LAW AND PROTECTION OF HUMAN DIGNITY IN HUMAN
ENHANCEMENT PRACTISES)*

Dr. Öğr. Üyesi. Hamide BAĞÇECİ (Tacir)* **

Ne kadar söz varsa düne ait
Şimdi yeni şeyler söylemek lazım...¹

ÖZ

İnsanın sırf insan olması nedeniyle onura sahip olduğu kabul edilse de insan onuru kavramı üzerinde her zaman geçerli olan ve herkesin uzlaşacağı kesin bir tanımın yapılması olanaklı değildir. Kesin bir tanımın yapılması, insan onuru kavramının belli bir anlayış ya da dünya görüşüne bağlı kalması tehlikesinin yanı sıra, yeni ihlal olasılıkları karşısında korumasızlığını da beraberinde getirebilecektir. Nitekim Alman Federal Anayasa Mahkemesi, insan onurunun mutlak bir kavram olmadığını ve daima somut olay ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu çalışmanın amacı da, biyotip uygulamaları karşısında insan onuruna verdiğimiz anlamı güncellemektir. Zira bugün biyotip uygulamalar kapsamında yer alan düzenlemelerin temelinde bireysel onurun korunmasından çok “kolektif,” yani “insanlık onuru”nun korunması bulunmaktadır; insanlık, insan kimliği, insan hayatı, gelecek nesiller gibi daha soyut kavramlar merkeze alınmaktadır. Klasik bireysel insan onuru

¹ Eserin Dergimize geliş tarihi: 27.07.2018. İlk hakem raporu tarihi: 15.08.2018. İkinci hakem raporu tarihi: 15.08.2018. Onaylanma Tarihi: 03.09.2018

* Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku ABD Öğretim Üyesi

** Yazarın ORCID belirleyicisi: 0000-0002-4105-8829

Eser Atf Şekli: Dr. Öğr. Üyesi.Hamide BAĞÇECİ (Tacir), “Biyotip Hukuku Bağlamında İnsan Onuru Kavramına Güncel Bir Bakış Ve İnsan Geliştirme Uygulamaları Karşısında İnsan Onurunun Korunması”, YUHFD, C.XV, 2018/2, s.1-52

*Dr. Öğr. Üyesi, Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku ABD Öğretim Üyesi

**Yazarın ORCID belirleyicisi: 0000-0002-4105-8829

¹ Mevlana Celaleddin Rumi, **Mesnevi** (çev:Veled Çelebi İzbudak), *Doğan Kitap*, 2015.

anlayışından türeyen bu yaklaşım, insan geliştirme yöntemleri, klonlama ve genetik müdahaleler gibi bazı teknolojilerin, insan türünün varlığına karşı tehdit oluşturduğu tartışmalarından kaynaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İnsan Onuru, Biyotıp Uygulamaları, İnsan Geliştirme, Klonlama, Genetik Müdahaleler.*

ABSTRACT

Although it is assumed that human dignity is derived only from humannes, it is not possible to make a precise definition that always applies to the concept of human dignity. Therefore making a definite definition will bring about the danger of the human dignity concept being adhered to a certain understanding or a world view, as well as the unprotectedness of new violation possibilities. Thus, The German Federal Constitutional Court stated that human dignity is not an absolute concept and should always be considered together with the concrete event. At this point, it emerges that the concept and its related violations must be assessed in a concrete way depending on the changes that occur over time. Accordingly, the aim of this study is to update the meaning we give to human dignity in the context of biomedical applications. Today, on the basis of regulations within the scope of biomedicine applications, rather than the protection of individual dignity, the protection of "collective," or "humankind dignity," is on the forefront. In this context, more abstract concepts such as humanity, human identity, human life, future generations are taking place. This approach, deriving from classical individual human dignity, reveals that some technologies, such as human enhancement methods, cloning and genetic interventions, pose a threat to the existence of the human species and that human dignity can be violated in this respect.

Keywords: *Human Dignity, Biomedical Applications, Human Development, Cloning, Genetic Interventions.*

GİRİŞ

Bugün tıp ve biyoloji alanındaki gelişmelere baktığımızda, klonlama, kopyalama, genetik müdahale uygulamaları, kök hücre çalışmaları, yapay zeka gibi birçok yeni konuya; biyobanka, organ tarlaları, taşıyıcı anne, suni dölllenme gibi birçok yeni terminolojiye rastlıyoruz. Bu yeni kavramların içeriği ise sıradan bir insanın anlayabileceğinin çok ötesinde. Bu anlaşılmazlığın nedeni, konunun salt kavramsal olarak karmaşık olması değil, birçok biyoetik, hukuki ve felsefi tartışmanın zemininde yer alan endişenin bu karmaşıklığa eşlik etmesidir. Zira temel olarak, bilimsel

kesiflerin önünün açılması ile bu kesiflerin sonuçlarının denetlenemeyecek olmasından duyulan kaygının boyutları gün geçtikçe büyümektedir. Sözgelimi; gen teknolojisindeki gelişmelere paralel olarak arzu edilen özelliklere sahip “insan organı sipariş etme”nin önü açılırsa, genetik fark ve üstünlükleriyle yeni bir insan sınıfı oluşur mu? Böyle olur ise, var olan eşitlik bozularak emsali olmayan kişiler arası yeni bir ilişki türü doğar mı?² Beden bir özne olmaktan çıkarak “şey”leşirken “vücut bütünlüğü”, insan kopyalanması olanaklı iken “insan onuru”, biyolojik eşitsizlikler doğum öncesinde tanımlanırken ve insan davranışları biyolojik kaçınılmazlıklarla açıklanırken, özerklik ve özgürlük kavramlarına yükleyeceğimiz anlamlar ne olacaktır? Hatta “klonlanan kişi, kendisinden klonlandığı kimsenin çocuğu mu yoksa kardeşi midir?” gibi daha somut ve teknik hukuki sorular nasıl yanıtlanacaktır?

İşte gelişen bilimsel yöntemler, bu ve benzer sorular, insan onurunun korunması gereken farklı bir boyutunu ortaya koyar. Nitekim iç hukukumuz açısından bağlayıcılığa sahip düzenlemeleri içeren ve insan hakları ihlallerine karşı, insan onurunun korunmasını merkeze alan “*Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi*” (kısaca Biyotıp Sözleşmesi/BTS)’nin amacı da bu olarak ifade edilmiştir³.

Sözleşme; biyoloji ve tıptaki gelişmeler ile önemli biyoetik⁴ kaygıları göz önüne alarak ortaya konan ve hukuki bağlayıcılığa sahip olan Avrupa dahilinde ilk belgedir. Bu çerçevede Sözleşme, özellikle tıp ve biyolojik gelişmeler karşısında, insan onuru, kimliği ve bütünlüğünün korunması gibi ilkeleri ön plana çıkararak, kişi çıkarlarının toplum ve bilim çıkarlarının

² Cengiz Gül, “Klonlama ve Kök Hücre Çalışmaları Karşısından İnsan Onurunun Korunması Hakkı”, *Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi* 2010, s. 1.

³ 4 Nisan 1997’de Avrupa Konseyi, bu Sözleşmeyi İspanya’da imzaya açmıştır. İlk aşamada, Türkiye dahil otuzu aşkın devlet Sözleşme’ye taraf olmuştur. Türkiye, 03.12.2013 tarihinde 5013 sayılı “Biyoloji Ve Tıbbın Uygulanması Bakımında İnsan Hakları Ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları Ve Biyotıp Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”u onaylamıştır. <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar>; Ayrıca 12 Ocak 1998’de insan klonlanmasını yasaklayan bir “Ek Protokol” kabul edilmiştir.

⁴ “Tıp etiği, tıp alanı ve sağlık alanındaki çalışmaların etik açıdan, bu yöndeki davranışların iyi veya kötü yönden değerlendirilmesidir faaliyetidir.”; Erdem Aydın, **Tıp Etiğine Giriş**, Ankara: Pegem Yayıncılık, 2001, s. 4.

üstünde olduğunu ifade eden bir yaklaşım sergilemiştir⁵. Ayrıca, biyoloji ve tıbbın kötüye kullanılmasını engellemek ve bunlardan tüm insanlığın yararlanmasını sağlamak için uluslararası işbirliğine duyulan ihtiyaca da dikkat çekmiştir⁶.

Gerçekten de insan hak ve özgürlükler mücadelesi başladığı andan itibaren insan onuru nedir sorusu sorulmuş, değişik disiplin ve perspektiflerden çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bu bağlamda kavrama, uluslararası belgelerin birçoğunda ve bazı anayasalarda yer verilmişse de bu metinlerde açıkça tanımlanma yoluna gidilmemiştir⁷. Çalışmamızın amacı, insan onurunun tıp ve teknolojik gelişmeler karşısında kazandığı yeni anlamı, özellikle Biyotıp Sözleşmesi'nde de yer alan belli başlı biyotıp

⁵ Janet Brewer, "Health Law, Human Rights and the Biomedical Convention: Essays in Honour of Henriette Roscam Abbing", *Medical Law Review*, Vol.15, No.1 (2007), s.136; Biyotıp Sözleşmesi md.2.

⁶ Hamide Tacir, **Hastanın Kendi Geleceğini Belirleme Hakkı**, 12 Levha Yayınları, İstanbul, 2010, s. 95-96; Council of Europe, European Treaty Series-No:164, **Preamble**, Avrupa Konseyi Resmi Sitesi, <http://conventions.coe.int>

⁷ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB) ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin (ESKHS) başlangıç kısımlarında insan onuruna yer verildiği görülecektir. Buna göre, İHEB'de; insanlık ailesinin bütün üyelerinde bulunan haysiyetin ve bunların eşit ve devir kabul etmez haklarının tanınması hususunun, hürriyetin, adaletin ve dünya barışının temeli olduğu belirtilmiş, 1. maddesinde de bütün insanların hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğdukları ifade edilmiştir. ESKHS de benzer biçimde, tüm insanlığın onura sahip olduğunu insan haklarının, insanın doğuştan sahip olduğu onurundan türediğini kabul etmiştir. Böylece, insanın doğuştan sahip olduğu dokunulmaz, devredilmez hak ve özgürlüklerinin varlık nedeni insan onuruna bağlanmıştır. 1966 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen diğer belge olan Siyasi ve Medeni Haklar Sözleşmesi'nin (SMHS) 7. maddesinde ise; '*Hiç kimse işkenceye veya zalimane, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele veya cezaya maruz bırakılamaz. Ayrıca hiç kimse, serbest iradesi olmadan tıbbi veya bilimsel bir deneye tabi tutulamaz*' ifadesi ile tüm insanlığın onura sahip olduğu anlayışını daha somut bir yaklaşımla ortaya konmuştur. Ayrıca Birleşmiş Milletler benzer biçimde, dünyanın her tarafında işkence, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele veya cezaya karşı daha etkili bir mücadele yapılması gerekliliğinden yola çıkarak ve bunu sağlamak üzere, 1987 yılında '*İşkenceye veya Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme*'yi meydana getirmiştir. Sözleşme'nin 11. maddesinde; taraf devletlerin, kendi egemenliği altındaki bir ülkede işkence, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele yapılması durumunda derhal ve tarafsız bir soruşturma yapılmasının sağlanacağı güvence altına alınmıştır. **Avrupa Konseyi Belgeleri** bakımından da durum benzer niteliktedir. İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi⁷ (İHAS)'ın 3. maddesinde hiç kimsenin işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya işlemlere tabi tutulamayacağı öngörülmüştür. Bu hüküm, İHAS'ın herhangi bir sınırlama nedenine bağlı olmayan, mutlak haklarından.

uygulamaları ışığında değerlendirilmek, bu bağlamda insan onurunun korunması ifadesine verdiğimiz anlamı güncellemektir.

1. İnsan Onuru Kavramının İçeriği

1.1. Geleneksel Tanımlar

İnsan olarak, sahip olduğumuz en gerçek, objektif ve en ortak değerimiz olan onur; sözlük tanımı ile “*insanın kendine karşı duyduğu saygı, şeref, özsaygı, haysiyet, izzetinefis*”, “*başkalarının gösterdiği saygının dayandığı kişisel değer, şeref, itibar*” ve “*insanın duyan, düşünen ve özgür bir varlık olarak taşıdığı değer, insan olarak insanın değeri*” olarak ifade edilmektedir⁸. Türk Anayasa Mahkemesi de 1966 yılında verdiği bir kararda insan onurunu şöyle tanımlamıştır⁹;

“... *insan haysiyeti kavramı, insanın ne durumda, hangi şartlar altında bulunursa bulunsun sırf insan oluşunun kazandırdığı değer tanınmasını ve sayılmasını anlatır. Bu öyle bir davranış çizgisidir ki, ondan aşağı düşünce, muamele ona muhatap olan insanı, insan olmaktan çıkarır. İnsan haysiyeti kavramını, toplumların kendi görenek ve geleneklerine ve topluluk kurallarına göre saygıya değer olabilmesi için bir insanda bulunmasını zorunlu gördükleri niteliklerle karıştırmamak gerekir...*”.

Buna göre; insan onuru, insana özgülüğünün içsel boyutunu koruyan bir kavrama işaret etmekle birlikte, şeref kavramında olduğu gibi geçerliliğini bireyin ve çevrenin değerlendirmesinden almaz. Zira insan onuru, geniş anlamıyla, insanın insan olması nedeniyle taşıdığı dokunulmaz öze ve insan kişiliğinin temel çekirdeğine; insanlığın saygıyı hak eden içkin değerine işaret eder¹⁰. Özel ve anlamlı bir ifade biçimi olarak onur, insana duyulan saygıdan kaynaklanır. Öyle ki, insanın salt varolması kendisine saygı duyulmasını gerektirir. Bu bağlamda insan onurunun özünü, insanın taşıdığı bu maddi, manevi değer ve bu değerden vazgeçemeyecek olması oluşturur. Bu bağlamda, kişinin taşıdığı değer nedeniyle, sosyal, siyasal ve hukuksal

⁸ Türk Dil Kurumu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, <http://tdkterim.gov.tr>; Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük*, <http://tdkterim.gov.tr> (06/08/2018) Bu tanımların eleştirisi için bknz; Ayşe S. Çakar, “Hukuki Bir Kavram Olarak İnsan Onuru”, *3. Hukukun Gençleri Sempozyumu*, 2013, s. 3.

⁹ Anayasa Mahkemesi’nin 28.06.1966 tarihli, E. 1963/132, K. 1966/29 sayılı kararı, <http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html>

¹⁰ Oliver Sensen, *Kant on Human Dignity*, De Gruyter, 2011, s.1.

her türlü müdahaleye karşı bu özü koşulsuz biçimde öne sürebilmesi, insan onurunun, temel özelliği olarak ortaya çıkar¹¹.

Bu doğrultuda insanı bir obje, nesne haline getiren ve sahip olduğu değeri inkar eden bütün yaklaşımlar insan onuruna aykırılık oluşturur. Alman Anayasa Mahkemesi, insan onurunu; insanın bizzat kendinden sorumlu olmasının bir sonucu olarak kabul etmiş ve bunun tinsel-ahlâkî bir varlık olan insanın kendini gerçekleştirme özgürlüğü anlamına geldiğini belirtmiştir¹².

Öte yandan “insanın değeri” ile “onuru”nun eş anlamlı olduğu da kabul edilen görüşler arasındadır. Buna göre; insanın değeri kavramından, kişinin öteki canlılar arasındaki farklı ve özellikli yeri anlaşılmalıdır. İnsana bu özelliği sağlayan, onun temel niteliklerin tamamı ve insanın diğer canlı varlıklardan farklı olarak sahip olduğu olanaklarıdır. Bu olanaklar, insan türüne ait etkinlikler ve ürünler olarak ortaya çıkar ve insanın diğer canlı varlıklarla ortak sahip olduğu özelliklere ek olarak kabul edilir¹³.

Bu bağlamda, insan onuru kavramının, insana özgü niteliği; insanlığın her bireyini doğada bulunan diğer canlılardan daha yüksek ahlaki bir konuma oturtmaktadır. Bu değer, insana kendi türüne ait bazı özellik ve yeteneklerinden dolayı atfedilse de, somut olarak bu yetenekten yoksun olanları da (bebekler, zihinsel engelliler gibi) özünde bulunan potansiyel nedeniyle onur sahibi kabul etmektedir. Yani, herkes onura sahip olmak bakımından eşittir ve bunun için insan olmak yeterlidir, çünkü dil, din ırk, cinsiyet, zenginlik gibi farklılıkların ötesinde, insanlar yalnızca kendi türüne özgü bazı temel niteliklere sahiptir¹⁴. Belirtelim ki, bu bakış açısı, insan türünü yüceltirken diğer canlıların çıkarlarını hiçe saymak suretiyle

¹¹ İlyas Doğan, “Alman Öğretisinde İnsan Onuru ve Güncel Sorunlar Hakkında Kısa Bir Giriş”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 13, S: 2, 2005, s. 53.

¹² Arslan Topakkaya, “H. Jonas’ta İnsan ve Doğanın Değeri”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 15, 2013, s. 45; Ayrıca Mahkeme’ye göre, insan onuru mutlak bir kavram değildir ve daima somut olay ile birlikte değerlendirilmelidir, BVerfGE 30, 1, 25; Klaus Stern, *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland*, s.113’den aktaran; Şimşek, s. 64.

¹³ İoanna Kuçuradi, **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri**, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara, 1982, s.49; Oktay Uygun, “Çağımızın İnsan Onuruna Yöneltilmiş Tehditler Karşısında İnsan Haklarının Önemi”, **Kamu Hukuku İncelemeleri: İnsan Hakları, Demokrasi, Hukuk Devleti, Egemenlik**, *On İki Levha Yayıncılık*, İstanbul, 2011, s 46; Fukuyama ise, bir insanın rastlantısal ve oluşumsal bütün özellikleri ayıklandığında, belirli bir saygıyı hak eden, insani bir öz niteliğinin kaldığını belirtmektedir. Bu öz, insan olmanın en temel anlamıdır, Francis Fukuyama, **İnsan Ötesi Geleceğimiz**, (çev. Çiğdem Aksoy Fromm), Ankara: ODT Yayıncılık, 2003, s. 186.

¹⁴ Uygun, s. 46.

türçülüğe hizmet ettiği yönünde eleştirilmektedir¹⁵. Doğanın ve hayvanların onuru meselesi gibi konular ve buna bağlı felsefi tartışmalar için içine girmekte, sözkonusu tartışmanın ekseninde tüm diğer canlıların insan karşısında ikinci planda kaldığı düşüncesine yapılan itirazlar yer almaktadır.¹⁶ Buna göre, akli, ahlaki, bilişsel ve fiziksel bazı özelliklere sahip olması nedeniyle insanın onura sahip olduğu kabul edildiğinde, biyoloji temelli yapısal ayrılığa dayanan bu vurgu, diğer canlıları öteki konumuna getirmektedir¹⁷.

1.2. İnsan Onurunun İhlaller Karşısında Korunması

Kişinin maddi ve manevi varlığına saygı duyulması gerekliliğine en anlamlı ve kapsamlı vurguyu yapan insan onuru, diğer siyasal ve hukuksal haklarda olduğu gibi uzun bir mücadele sürecinden geçmiş ve bugünkü düzeye gelmiştir. Nitekim biyotip uygulamaları açısından yapılan tartışmalar bunun en çarpıcı göstergelerinden biridir¹⁸. Bu açıdan insan onuru kavramının içeriğinin tıpkı haklar da olduğu gibi dinamik bir yapıya sahip olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca, bu kapsamda klasik olarak; devletin bireyin vücut bütünlüğüne ve özel yaşamına saygı göstermesi yer alsa dahi, konumuz dışında yer almakla birlikte, farklı bir boyut daha bulunmaktadır. Bu da kişinin sosyo-ekonomik ortamda piyasa koşullarının insafına bırakılmadan karşılaştığı açmazlarda korumasız bırakılmamasıdır¹⁹. Dolayısıyla gerek bu kapsamın, gerekse buna bağlı ihlallerin zaman içinde oluşan değişikliklere bağlı olarak somut bir biçimde değerlendirilmesi gerekliliktir²⁰.

İnsan onuru; özümüzün korunmasına ilişkin hakkımızda yatmaktadır ve birisini böyle bir özü oluşturmak konusunda engellemek insan onuruna aykırı davranışların belireyici niteliğidir²¹. İnsan onuru, sadece kişinin insan

¹⁵ **Türçülük**, kısaca, canlı bireylere sadece ve sadece ait oldukları türden ötürü farklı değer addedilmesi olarak ifade edilebilir.

¹⁶ İnsan Onuruna Yönelik Türçülük Eleştirisi ve Hayvanların Ahlaki Durumu için bknz; Nagehan Gürbüz, **Biyotip Hukukunda İnsan Onuru**, On İki Levha Yayıncılık, 2014 s. 41.

¹⁷ Haluk Aşar, “İnsan Hakları Düşüncesinin Temeli Olan İnsanın Onuru Sorunu”, *Felsefe Dünyası*, 2014/1, s. s. 234.

¹⁸ Doğan, s. 53.

¹⁹ Doğan, s. 52.

²⁰ Zafer Gören, **Anayasa Hukuku**. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006, s. 409-411.

²¹ Ralf Stoecker, (çev. Büşra Çakıl), “İnsan Onuru ve Rencide Paradoksu”, *Kilikya Felsefe Dergisi*, 2006/1, s. 108. (orjinal metin; Alm. Stoecker R, ed. Menschenwürde - Annäherung

olarak oynadığı belli bir rol ile bütünleşmesi değil, aynı zamanda bir bütün olarak olduğu şey ile uyumdur. *Zira insanın bu bütünsel onuru, onun farklı açılardan edindiği ‘parça onurlarının’ bir toplamıdır.* Onur, kendini her açıdan saygıdeğer hissetmektir²². Ne zaman ki kişi, son derece insana dair olan birşeyden, yani bireysel bir kişiliğe sahip olmaktan, bilinçli bir biçimde men edilir, o zaman insan onuru ihlal edilmiş olur²³. Bu bağlamda hangi durumlarda insan onurunun zedelendiğinin saptanması kolay olmasa da, çeşitli yöntemlerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Bunlardan ilki; Durig’in “obje formülü”dür²⁴. Sözkonusu formül Alman Anayasa Mahkemesi kararlarında sıkça dile getirilmiştir²⁵. Kant’ın “*insan sadece bir araç olamaz, aksine her an bizzat bir amaç olarak değerlendirilmelidir*” görüşünü benimseyen bu yaklaşımda insanın, temsil edilebilir büyüklük olarak düşünülmemesi gerektiği savunulur, çünkü kişi bir araç veya obje değildir. Aksi durum insanın aşağılanması demektir. Bu bağlamda, sözkonusu formül, aslında sadece bir çıkış noktasıdır²⁶. İnsanın, diğer canlılardan farklı olarak, kendine özgü bir takım aklî ve ahlâkî yetilere sahip olduğu kabul edildiğinde ve bu yetilerin insana kişilik katan, onu özgür kılan özellikler olduğu göz önüne alındığında, insanın suje niteliği ortaya çıkar²⁷. Dolayısıyla devlet tasarrufları karşısında insana bir araç olarak davranılmamalı, insanın kendisi amaç olarak görülmelidir. Bu bağlamda insanı devlet faaliyetlerinin basit bir objesi haline getiren durumlar insan onuruna aykırılık oluşturur. Bu anlayışla birlikte insanın eşya olarak muamele görmesi engellenmektedir. Kant’a göre; değere sahip her şeyin yerine eşdeğerinin konması mümkündür; ancak bütün değerlerin

an einen Begriff. Österreichische Ludwig-Wittgenstein-Gesellschaft: Schriftenreihe der Wittgenstein-Gesellschaft, 32. Wien: öbv & hpt; 2003: S. 133–151.)

²² Cicero’dan aktaran; Stoecker, (çev. Büşra Çakıl), s. 101.

²³ Stoecker, (çev. Büşra Çakıl), s. 104.

²⁴ Immanuel Kant, (çev. H.J. Paton), **Groundwork of Metaphysic of Morals**, , London: Harper Torchbook Edition, 194, s. 36, 102-103, 106-107; Björn Haferkamp, “**The Concept of Human Dignity: An Annotated Bibliography**”, **Sanctity of Life and Human Dignity** içinde (ed. Kurt Bayertz) s. 284

²⁵ Günter Dürig, Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde, Archiv für öffentliches Recht 2, 1956, s. 117-157.

²⁶ Erdal Yerdelen, “Klonlamanın (Kopyalama) Ceza Hukukundaki Yeri”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 63/3, 2014, s. 660; Rossenau, Hennig, (çev. Hakan Hakeri), “Yeniden Canlı Üretimi, Tedavi Edici Klonlama Tartışmaları ve Alman Kök Hücre Kanunu”, *Seçkin Yayınları*, Ankara, 2004, s. 66.

²⁷ Kahan Onur Arslan, “İnsan Onuru Kavramı İnsan Onuru Kavram Ve Koruma Tedbirleri Bağlamında Temel Bir İlke Olarak İnsan Onurunun Korunması”, <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2015-120-1511>, s. 156.

üzerinde olan *onurun* yerine konabilecek başkaca bir şey yoktur²⁸. Zira insan, başkalarının iradesinin aracı olmadan hareket eden bir varlık olarak görülmelidir. Bu bakış açısında insan bir kişi olur²⁹.

İkinci yöntem ise somut ihlal kalıplarıdır³⁰. Buna göre; bazı durumların varlığında insan onuru her durumda zedelenmiş sayılmaktadır. Sözgelimi; işkence, zulüm, iftira, haklardan yoksun bırakılmak, ayrımcılığa tabi tutulmak gibi. Bu durumların varlığında, başka bir araştırma yapmaya gerek yoktur ve söz konusu “ihlal kalıpları” hukuksal açıdan haklı çıkartmak veya gerekçelendirmek söz konusu değildir.

2. Biyotıp Uygulamaları Karşısında İnsan Onurunun Kazandığı Yeni Anlam

2.1. Genel Olarak

Biyotıp Sözleşmesi’ndeki düzenlemelerle korunan temel hukuki yararın “insan onuru” olduğu dikkate alındığında, insan onurunun tüm geleneksel yaklaşımlar bir yana, biyoetik konu ve biyotıp uygulamaları açısından öne çıkan farklı unsurlarının açıklığa kavuşturulması gerekir. Bunun için insan onurunun hak ve yükümlülük ekseninde değerlendirilmesi öncelikli kalkış noktamızdır. Sosyal yaşamda ve özellikle hukuk düzeninde hak ve yükümlülük arasında bir karşılık ilişkisinin bulunduğu görülür. Hukuk düzeninin belirli bir kişi için tanıdığı hak, başka bir kişi için hukuki yükümlülük (borç veya ödev) doğurur. Yani, her hak, kural olarak kendisiyle birlikte bir yükümlülük getirir³¹. Bu bağlamda birinci kuşak ve ikinci kuşak haklar açısından yapılacak bir değerlendirmede; hak sahibi birey, yükümlülük sahibi ise devlet kabul edilir. Ancak üçüncü kuşak ve hatta dördüncü kuşak haklar dahilinde yapacağımız değerlendirmede, hak ve yükümlülük sahipleri bir anlamda iç içe geçmektedir. Sözgelimi, üçüncü kuşak hak olarak kabul edilen “çevre hakkı” kapsamında birey, hak sahibi olmanın yanı sıra, ödev sahibidir de. Bu yeni hakların konularını evrensel

²⁸ Kant, s. 36.

²⁹ Richard Heinzmann, “İnsan ve İnsan Onuru- Toplumsal Yaşam İçin Etik ve Ahlak”, Richard Heinzman, İnsan ve İnsan Onuru- Toplumsal Yaşam İçin Etik ve Ahlak, 2010, www.konrad.org.tr/Islam, s. 61.

³⁰ Oğuz Şimşek, **Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması**, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 64.

³¹ M.Emin Emimi, “Hak Kavramı”, Selçuk Üniversitesi Sosyala Bilimler Enstitüsü Dergisi, S:12, 2004, s. 204.

değerler oluşturmaktadır ve bu nedenle ilk iki kuşak haktan farklı olarak, toplumda yaşayan herkesin; kamu kurum ve kuruluşlarının, sivil toplum örgütlerinin, bireyin ve özellikle devletin aktif katkısını gerektirmektedir. Bu bağlamda insanlar arasında bir tür ortak dayanışmayı ifade ettiği içindir ki, devlet sınırlarını aştığı kabul edilir³².

Bu tür haklar, tüm insanlığın yan yana geldiği takdirde çözebileceği, yoksa tek tek insanların ya da devletlerin üstesinden gelemeyeceği sorunlardan kaynaklanması nedeniyle dayanışma hakkı olarakta anılmaktadır. Bu bağlamda dayanışma haklarının ortak temeli, bu gün yaşayan herkesin ve gelecek kuşakların yaşam hakkıdır ve doğası gereği bu haklar, bireylerin, topluluklarının, kamu ve özel kuruluşların, devletlerin ortak çabası ve dayanışması ile anlam kazanmaktadır³³.

Nitekim, Biyotıp ve biyoteknoloji alanındaki gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan dördüncü kuşak haklar açısından da benzer bir durum söz konusudur³⁴. Nasıl çevrenin korunması devletlerin tek başına gerçekleştirebilecekleri bir olgu olmayıp, bireyin de çevre hakkını koruma yükümlülüğünü barındırıyor, dördüncü kuşak hakların temelinde yer alan insan onurunun korunması noktasında da devlet, birey ve uluslararası işbirliğine dayanan bir üçlü bir dayanışma içinde olmalıdır.

Gerçekten de bugün biyotıp ve biyoteknoloji alanlarındaki gelişmelerin sadece devletler veya uluslararası örgütler aracılığıyla denetim altına alınması kolay değildir. Bunun nedeni, bu alanda insan doğasını değiştirecek, insanlık onurunu zedeleyecek nitelikteki uygulamaların küçük laboratuvarlarda, gözden uzak, küçük bütçeli araştırma merkezlerinde yapılabilir oluşudur³⁵. Aynı zamanda insanın bilime ve gelişmeye olan merakının dizginlenmesi çok kolay değildir.

Öte yandan, belirlenmesi gereken önemli diğer bir husus, insan onurunun korunması noktasında devlete ait yükümlülüğünün kapsamıdır. İnsan onurunun, kişinin kendisine karşı dahi korunması bu kapsamda yer almakta mıdır? Öyle ise, insan onuru kişinin bireysel özgürlüğü açısından sınırlandırıcı bir yükümlülük, bir ödev niteliği içerir mi? Bu soruların

³² İbrahim Ö. Kaboğlu, “İnsan Haklarının Gelişimci Özelliği ve Anayasa Yargısı”, *Anayasa Yargısı*, 1992, s.124. Ayrıca bkz; İbrahim Ö. Kaboğlu, “Dayanışma Haklarının Hukuksal Değeri”, *İnsan Hakları Yıllığı*, s.37-48.

³³ Kemal Dadak, “Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı,” *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 2015, s. 314-315; Uygun, s. 54.

³⁴ Turhan Aydın, “İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt: 4 Sayı:2 Yıl 2013, s. 375.

³⁵ Uygun, s 59.

cevabını verebilmek için konuyu üç temel açıdan incelemek gerekir. Bunlar; insan onurunun (1)“yetkilendirici hak” boyutu, (2) “kısıtlayıcı” boyutu ve (3) “ortak, kolektif” boyutu, yani “insanlık onuru”dur³⁶.

2.2. Biyotıp Uygulamaları Bakımından İnsan Onurunun Farklı Boyutları

2.2.1. İnsan Onurunun Yetkilendirici Hak Boyutu

İnsan onurunun hak olarak düzenlenme ihtiyacı Nazi Almanyası döneminden sonraya denk gelir. Kamu gücünün meşru olmayan, baskıcı biçimde uygulanmasına karşın bireyin yetkilendirilmesi, insan onurunun dokunulmazlığı önkabülüyle ortaya çıkar. Bu durumda insan onuru taşıyıcıları bu hakların ihlal edilmesi durumunda yargı önüne gidebilmekte ve devletin insan onurunu koruma ve sağlama ödevini yerine getirmesini isteyebilmektedir. Bu durumda birey hak sahibi, Devlet ise ödev sahibidir. Nitekim uluslararası insan hakları belgelerinin çoğunda insan onurunun kişiye tanınan yetkilendirici hak anlamıyla kullanıldığını görürüz. Çünkü bu temel belgelerde amaç; insan onurunun güvence altına alınmasıdır ve şüphesiz bunu koruyacak en uygun mekanizma da temel insan haklarıdır. Zira insan haklarının en önemli özelliği başka tür haklar, çıkarlar veya talepler karşısındaki üstünlüğüdür. Bu sayede, insanın öz değerini ve doğasını hukuksal düzenin başına ve temeline yerleştirilmek mümkün olmaktadır.

İnsan hakları, her durumda mutlak saygıyı hak eden insani öze işaret eden, “insanın değer”ini koruyan haklardır. Sözkonusu değer ise, tüm insanlığın sahip olduğu temel bir özellik olarak “insan onuru” kavramı biçiminde ortaya çıkar ve bizi insan yapan evrensel olarak sahip olduğumuzu düşündüğümüz temel niteliklerimizin her koşulda korunmasını sağlar³⁷.

İnsan onuru ile insan hakları arasındaki bağlantıda bir diğer dikkat çekici nokta da; insan onuru ile ilgili düzenlemelerin insan hakları düzenlemelerin aksinen “*negatif*” bir ifade ile kaleme alınıyor oluşudur. Sözgelimi, bir kimseye asla belirli bir biçimde davranılmaması gerektiği, hiçbir biçim ve koşulda bazı uygulamaların yapılamayacağı; yer, zaman ve içerikten

³⁶ İnsan onurunun “yetkilendirici- human dignity as constraint” ve “kısıtlayıcı- human dignity as powerment” olarak kullanımı için bkz. Beyleveld Deryck, **Human Dignity in Bioethics and Biolaw**, Oxford University Press, 2004; Gürbüz, s.11-21.

³⁷ Uygun, s. 46.

bağımsız olarak kişinin bazı şeylere zorlanamayacağı gibi³⁸. Buna karşılık, insan haklarını kaleme alan düzenlemelerin çoğu “herkesin... hakkı vardır.” biçiminde “pozitif” bir ifade içermektedir. Bu kategorisasyon tesadüf değildir çünkü bu sayede, insan onurunu ciddi surette ihlal edebilecek durumların engellenmesi; “hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz”, “hiç kimse işkenceye, zalimane, gayriinsani, haysiyet kırıcı cezalara veya muamelelere tabi tutulamaz.” (İHEB md. 4-5) gibi doğrudan yasaklar biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu da büyük ölçüde bu yasaklarla formüle edilen düzenlemelerin mutlak olduğu ve hiçbir surette sınırlandırılmaya tabi olmaması gerektiği fikrini güçlendirmektedir. Bu doğrultuda kamu düzeni, kamu yararı gibi önemli gerekçelere dayansa bile, insan onurunu koruyan bu düzenlemelere sınırlandırma getirilmesi mümkün değildir. Şüphesiz her bir temel hakkın özünde insan onuru bulunur. Ancak yasaklar biçiminde ortaya çıkan, insan haklarının sert çekirdeği olarak anılan sözkonusu bu düzenlemeler, insan onurunun adeta doğrudan hak biçiminde formüle edilmiş halidir.

Sözkonusu hak ve özgürlükler, kişinin araç veya obje olarak alçaltılmasını engelleyen ve insanın daima bir amaç olarak görülmesine olanak verecek koşulları oluşturmayı hedefler. Bu anlamda her bir temel hak, insan onurunun bir parçasını oluşturur. Özerk olan, ahlaki niteliklere sahip bir suje olarak insan ve dolayısıyla bütün insanlar vazgeçilmez bir onura sahiptir ve bu insan haklarını kendi içinde taşır. O halde önce insan parçalanmadan insan hakları da parçalanamaz³⁹. Belirtelim ki, insan onurunun hak biçiminde ortaya çıkan bu yönü, kişinin özerk davranabilme yetisini ön plana çıkarmakta ve bu doğrultuda kişiyi yetkilendirmektedir⁴⁰.

Öte yandan insan onurunun bir hak olup olmadığı konusunda farklı görüşler de mevcuttur. Bazılarına göre insan onuru temel haklar karşısında ikincil plandadır ve subjektif bir kamu hakkı niteliğine sahip değildir. Buna

³⁸ Roberto Adorno, “The Dual Role of Human Dignity”, *Medicine, Health Care and Philosophy*, 2011, s. 4; Ronald Dworkin, **Taking Rights Seriously**, Cambridge: Harvard University Press, 1994, s. 236; Mary Midgley, “Towards an Ethic of Global Responsibility”, **Human Rights in Global Politics** içinde (ed. T. Dunne and N.J. Wheeler), *Cambridge University Press*, 1990, s. 160.

³⁹ Heinzmann, s. 6.

⁴⁰ Roger Brownsword, “Freedom of Contract, Human Rights and Human Dignity”, **Human Rights in Private Law** içinde (ed. Daniel Friedmann, Daphne Barak Eren), *Hart Publishing*, Oregon, 2001, s. 194; Roger Brownsword, “Human Dignity From A Legal Perspective”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives** içinde (ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword and diether Mieth), *Cambridge University Press*, s. 1.
YÜHFD Cilt: XV Sayı:2 (2018)

göre; temel haklar bir değerler sistemidir ve bu sistemin en üst katında insan onuru bulunur⁴¹.

Bu nedenle, insan onurunu, ayrıca temel bir hak olarak kabul etmeye gerek yoktur. Somut bir olayda, bir temel hakkın ihlali olmaksızın, tek başına insan onurunu ihlal etmesi mümkün değildir. Dürig'in savunucusu olduğu bu yaklaşım son yıllarda geçerliliğini yitirmiş durumdadır. Zira artık onurun ihlal edildiği her durumda, zaten ihlal edilen bir temel hakkın varlığından bahsedemeyiz. Bunun en tipik örneği, Biyotip uygulamalarında ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda ortaya çıkan dördüncü kuşak haklar, büyük ölçüde, biyoteknolojinin kötüye kullanımı karşısında bireye klasik haklar aracılığıyla korunma sağlamanın yeterli olmayacağı fikrinden ve gereğinden kaynaklanmıştır⁴². Bu doğrultuda, kişinin “benzersiz olma”, “kimliğini bilme” veya “kişisel bütünlük”⁴³ hakkı gibi yeni nesil haklara sahip olması, bireye daha kapsamlı koruma sağlayabilecektir de bu yeni nesil hakların hiçbiri münhasıran anayasalarda yer almamaktadır. Bu nedenle, insan onuru daha sonra formüle edilen bütün temel hakların kaynağı ve kökü olsa da, kendisi de temel bir hak olarak kabul edilmelidir⁴⁴. Bu sayede anayasada henüz düzenlenmemiş bir alan koruma kapsamına dahil edilebilecektir.

Öte yandan, insan onurunun bir hak olarak kabul edilmesi, insan onurunun zedeledenebileceği kamusal alanlarda, kişinin devlete karşı bir hak talebi oluşturması bakımından da son derece önemlidir. İnsan onurunun ihlali, şüphesiz olarak temel hak ve özgürlüklere ilişkin anayasa normlarına göre belirlenmektedir. Ancak bu belirleme, yukarıda değindiğimiz üzere, insanın özüne, öz değerine, kişiliğine, anayasanın öteki temel haklarında somutlaştırılmamış bir müdahalesi var ise ne olacaktır sorusunu cevaplama yetersizdir. Ayrıca insan onuru, tıpkı eşitlik hakkı gibi somut belirli bir koruma alanına sahip değilse de anayasal düzenin yapısal bir ilkesidir. Bu durum onun sübjektif bir hak olmasına engel oluşturmaz. Zira,

⁴¹ Brownsword, “Freedom of Contract, Human Rights and Human Dignity...”, s. 188.

⁴² Uygun, s. 71

⁴³ Biyotip Sözleşmesi yanı sıra “İnsan Klonlamanın Yasaklanması Protokolü” ve 2002 tarihli “Organ ve Doku Nakli Protokolü”nde düzenlenen bazı ilkelerden hareketle anayasada “kişisel bütünlük hakkı” başlığıyla yeni bir hakka yer verilmesi önerisi için bkz; Uygun, s. 71.

⁴⁴ İnsan haklarının temelinde insan onurunun bulunmadığı yönünde görüşler için bkz; Pawel Lukov, “A Difficult Legacy: Human Dignity as the Founding Value of Human Rights”, *Human Rights Review*, Springer, Netherlands, s. 1-17.

insan onurunun temel hak niteliği, özgürlük haklarının yapısı ile aynı olmasa da, hukuksal doğası onun bir temel hak olarak nitelendirilmesine uygundur.

2.2.2. İnsan Onurunun Bireysel Özgürlükleri Kısıtlayıcı Boyutu

Bazı durumlarda insan onurunun korunması adına, bireyin kişisel tercih ve seçimleri göz ardı edilebilmektedir. İnsan onurunun kısıtlayıcı anlama sahip bu yönü, başkaca bir koşula bakılmaksızın insanın sırf insan olması nedeniyle değerli olduğundan hareket eder. Bu yüzden herkes bu değere saygı göstermek ve korumak zorunda olduğunu bilir⁴⁵. Bu bağlamda bireyin kendi kendine karşı korunması insan onurundan kaynaklanmaktadır. O nedenle kişi, insan onurunu zedeleyen bir cezaya rızası olsa bile, bu rıza geçersiz sayılır veya kişi organlarını satmak isterse hem ahlaki hem de hukuki engellere karşılaşılabılır⁴⁶. İnsan onuru bu anlamda daha çok kendine, başkalarına ve topluma karşı, özerk seçimlerini kısıtlama pahasına, onurunu koruma yükümlülüğü, ödevi yüklemektedir⁴⁷.

İnsan onurunun bu yönü, insan onuruna saygı duyanın toplumu oluşturan temel değer olmasıyla da ilgilidir. Nitekim Biyotıp uygulamaları karşısında insan onurunun korunması gereği kabul edildiğinde, bazı bireysel seçim ve tercihlerin ikinci planda kalacağı açıktır. Bu durum kişinin bireysel seçim, tercih ve isteklerini göz ardı eden, aşan şeyin objektif bir değeri temsil etmesinden kaynaklanmakta ve buna bağlı olarak bazı kısıtlamaları da beraberinde getirmektedir⁴⁸.

İnsanın istek ve eğilimlerinden bağımsız olarak sahip olduğu onuru, kişi özerkliğinin sınırını oluşturmaktaysa da, sözkonusu objektif değerlerin içeriğinin nasıl belirleneceği zor bir konudur. Zira genel olarak değerler, toplum ve kültüre göre şekillenmekte, her toplum açısından onuru ihlal edecek davranışlar farklılaşabilmektedir. Bu bağlamda kültürel görecelilik önemli bir faktör olsa da, özellikle biyotıp uygulamaları sözkonusu olduğunda, insanlığın türünün devamına ilişkin olduğu varsayılan tehditler göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda “*insanlığın ortak mirası ve*

⁴⁵ Beyleveld Deryck, **Human Dignity in Bioethics and Biolaw**, *Oxford Scholarshiponline*, 2012, s.113-120.

⁴⁶ Bahri Öztürk/Mustafa Ruhan Erdem, **Uygulamalı Ceza Hukuku ve Güvenlik Tedbirleri Hukuku**, Ankara, *Seçkin Yayıncılık*, 2001, s 42.

⁴⁷ David Beyleveld , Roger Brownsword, “**Human Dignity in Bioethics and Biolaw**”, *Oxford University Press*; 2004, s. 37.

⁴⁸ Zümrüt Alpınar-Sencan, “A Social Understanding of Dignity: A Promising Approach in the Organ Selling Debate”, *Bioethica Forum*, V:7, No: 4, 2014, s. 149.

insan türünün geleceği” nin korunması objektif ve evrensel değer olarak anlaşılabilir ve sözkonusu evrensel değerler ile toplumsal farklılıklar arasında optimal bir denge bulunabilir⁴⁹. Bu denge de sözkonusu özerkliğin sınırı olarak kabul edilebilir.⁵⁰ Evrensellik düşüncesi, kültürel farklılıkların varlığını reddetmek biçiminde anlaşılmalıdır, aksine bu farklılıkları genel bir insan anlayışına dayanarak, insan haklarında birleştirme çabası olarak düşünülmelidir. Çünkü temel haklar konusunda hiçbir kültürel farklılık, insanların bu haklardan farklı şekilde yararlanmasını öneremez⁵¹.

Öte yandan, biyotıp uygulamaları dışında kalsa da, insan onurunun kısıtlayıcı yönünü ortaya koyan birçok uygulamadan bahsedebiliriz. Konuyla ilgili en bilinen örneklerden biri, Fransa’da, “cüce fırlatma” adıyla bilinen bir oyunun yasaklanmasına ilişkindir. Bu oyunda özel koruyucu kıyafet giydirilen cüceler, müşteriler tarafından hava yatağında top gibi fırlatılmakta, cücelerden hangisi daha uzağa fırlatılırsa, o cüceyi fırlatan kişi oyunu kazanmaktadır. Sözkonusu oyun, insan onurunu ihlal ettiği gerekçesiyle dava konusu olmuş ve Fransız Yüksek Mahkemesi, bir cücenin top gibi fırlatılmasının onu eşya statüsüne indirgemek anlamına geldiğine ve bunun insan onurunu zedelediğine karar vermiştir. Mahkemeye göre; “*insan onurunun korunması, kamu düzeninin bir parçası*”dır⁵².

Başka bir örnekte AİHM önünde dava konusu olan sado-mazoşist ilişkiyle ilgili davadır. Mahkeme’ye göre kişinin rızası da olsa, kendi bedeni üzerinde acı verici eylemlere rıza göstermesi insan onuruna aykırılık oluşturur⁵³. Yine aynı yönde bir dava Almanya’da cinsel içerikli canlı

⁴⁹ The The United Nations Educational Scientific Organisation (UNESCO) Universal Declaration on Bioethics and Human Rights, *UNESCO Publishing*, 2009, s. 44.

⁵⁰ Bu bağlamda belirtelim ki, 2005 tarihli UNESCO Bioetik ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde “bireysel özerklik ve sorumluluk md.5”, “işbirliği ve dayanışma md.13”, “kültürel görecelik m.12” gibi birçok kavramının insan onuruyla yakın ilişkisi açıklanmaktadır; UNESCO Universal Declaration on Bioethics and Human Rights, October 2005, <http://portal.unesco.org>.

⁵¹ Aşar, s. 233.

⁵² Conseil D’Etat, October, 27.10.1995, Ville d’Aix en Provence; aktaran Giorgio Resta, *The Law of Human Dignity*, Brief, 2014, s. 20.

⁵³ Laskey, Jaggard ve Brown v. United Kingdom, Laskey, Jaggard ve Brown v. United Kingdom, (App. No: 21627/93, 21826/93, 21974/93, § 36), European Court of Human Rights (ECHR) of 19 February 1997; “özel alanda gerçekleşen ve ciddi derecede yaralanma içeren sado-mazoşist cinsel ilişkiler, AİHS’nin 8. maddesinin 2. paragrafında öngörülen sağlığın korunması amacı bağlamında sınırlandırılabilir.” <http://www.hrcr.org/safrica/privacy/Laskey.html>

gösterilerin yapıldığı Peep Show adıyla bilinen gösteri türüne ilişkin olarak gündeme gelmiştir. Alman Federal Mahkemesi, Dürig'in obje formülüne başvurarak, bu gösterinin kadını aşağılayıcı bir konuma indirgediğini belirtmiş ve gösteriyi insan onuruna aykırı bulmuştur⁵⁴.

2014 yılında ise Almanya'da sanal silah oyununu yasaklayan başka bir kararda da insan onuruna atıfta bulunulmuştur⁵⁵. Buna göre Omega isimli şirketin yayınladığı "laserdrome" diye bilinen bilgisayar oyununda amaç; diğer oyuncuların hedef alınarak, öldürülmesidir. Daha sonra bu oyun, intihar simülasyonu içerdiği, insanları öldürmeye teşvik ettiği nedenlerine dayanılarak, kamu değerlerini zedelediği gerekçesiyle yasaklanmıştır. Bu yasak Omega şirketi tarafından Alman Mahkemelerinde dava konusu yapılmış ve sonrasında AB Adalet Divanına taşınmıştır⁵⁶. Adalet Divanı; Alman mahkemeleri ile paralel biçimde, sanal olsa da eğlence amacıyla siddet içeren oyunların, insani değerleri zedelediğini, insan onuruna aykırılık oluşturduğunu kabul etmiştir.

Bu kararlara göre, bazı durumlarda birey için neyin iyi ve kötü olduğuna dair verilen kararlar bireysel bir seçim olmaktan çıkmakta, kişisel özerkliğin sınırları kamu düzeni ile çizilmektedir. Başkalarına zarar vermediği sürece bireylerin tercih ve seçimlerine saygı gösterilmesi, insan onurunun bir gereği olsa da, bu durumda devlet, genel lehine bireyin yararını dikkate almamaktadır. Bu anlayış insan onurunu korumak adına devletin müdahaleci olduğu ve bu nedenle müdahalenin sınırları konusunda, devlete geniş takdir yetkisi verdiği noktasında eleştirilmektedir. Ancak bu eleştiri diğer temel hak ve özgürlükler bakımından da geçerlidir. Sözgelimi yaşama hakkının devlete bunu koruma görevi verdiğiinden hareketle, ötanazinin yasaklanması gibi.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, hiçbir temel hak ve özgürlük mutlak değildir. Bu bağlamda her hak ve özgürlük anayasal ya da yasal yönden çeşitli sınırlamalara tabidir. Ve bireysel özgürlükler sınırlandırılırken asıl konu, bu güvencelere aykırı davranılmamış olmasıdır. Ayrıca bireysel özgürlüklerin, insan onuruna saygı gösterilmesinin sağlanması için sınırlandırılması da insan değerinden kaynaklanmaktadır.

⁵⁴ BVerwGE 64, 274 - Sittenwidrigkeit von Peep-Shows Materielle Begründung, <http://www.servat.unibe.ch/dfr/vw064274.html>

⁵⁵ Gürbüz, s. 24.

⁵⁶ "Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH v. Oberbürgermeisterin in der Bundesstadt Bonn", (No. 36/02) Judgement of the European Court of Justice, 2004. <http://curia.europa.eu/juris/showPdf>
YÜHFD Cilt: XV Sayı:2 (2018)

2.2.3. İnsan Onurunun Kolektif Boyutu: “İnsanlık Onuru”⁵⁷”

İnsan onurunun niteliğinin belirlenmesinde, özellikle biyotıp uygulamaları bağlamında öne çıkan en önemli ve farklı nokta, insan onurunun bireysel olma yönünün yanı sıra, *kolektif olma* yönüdür. Bu yön, insanoğlunun, “onur”a ortaklaşa sahip olduğu düşüncesinden ortaya çıkar. Bu nedenle, son yıllarda, insan onurunun korunması ifadesi, bireyin salt içsel değerinin, özünün korunması anlamında değil, bir bütün olarak insanlık değerlerinin korunması biçiminde anlaşılmaktadır⁵⁸. Diğer bir deyişle, biyotıp uygulamalar kapsamında yer alan düzenlemelerin temelinde, bireysel onurun korunmasından daha çok “kolektif,” yani “insanlık onuru”nun korunması yer almaktadır. Bireysel insan onurunda, somut bir biçimde insana yönelmiş korunan bir hak varken; kolektif onurda, “*insanlık*”, “*insan kimliği*”, “*insan yaşamı*”, “*gelecek nesiller*” gibi daha soyut kavramlar korunmaya çalışılmaktadır⁵⁹. Klasik bireysel insan onuru anlayışından türeyen bu yaklaşım, insan klonlama, organ kopyalanması, genetik müdahaleler gibi bazı teknolojilerin insan türünün varlığına, kimliğine ve bütünlüğüne karşı oluşturduğu varsayılan tehdit kapsamında ortaya çıkmıştır⁶⁰. Nitekim bu bağlamda Biyotıp Sözleşmesi’nin başlangıç kısmında “*biyoloji ve tıptaki ilerlemenin, şimdiki ve gelecek kuşakların yararı için kullanılması gerektiği*” vurgulanmıştır. Diğer bir deyişle, biyotıp ve biyoteknoloji temelli bazı uygulamaların, insan türünün bazı özelliklerini değiştirme tehlikesi barındırması nedeniyle oluşturduğu tehdit, insan onurunun kolektif bir bakış açısıyla; “*insanlık onuru*” adı altında korunması gereğini doğurmuştur⁶¹. Sözgelimi; İnsan Genomu Bildirgesinin 6. maddesinde yer alan “*genetik temelde ayrımcılık yapılmaması yasağı*”, insan onurunu yetkilendirici nitelikte bireysel bir hak olarak ortaya koymaktadır. Ancak sözkonusu Bildirge bütün olarak değerlendirildiğinde, insan onurunun korunmasında kişinin özerk karar alması noktasında bireysellik değil, insanlığın mirası olarak genomun korunması vurgusu ön plana çıkmaktadır⁶².

⁵⁷ Roberto Adorno, “The Dual Role of Human Dignity in Bioethics”, *Medicine, Health Care & Philosophy*, Springer, 2011, s. 5.

⁵⁸ Adorno, s. 5.

⁵⁹ Gürbüz, s. 38-41.

⁶⁰ Gürbüz, s. 38-41.

⁶¹ İnsan ve insanlık onuru kavramları için bkz; Doris Schroeder/ Abol-Hassan Bani-Sadr, “Dignity in the 21st Century”, *Springer*, 2017, s. 24-27 ve 17.

⁶² Gürbüz, s. 33.

Öte yandan, kişinin özerk seçimler yapabilme özgürlüğünün temelinde de onurun yer aldığı dikkate alındığında, devlet kimin onurunun korunmasına öncelik verecektir sorusu gündeme gelebilir. Diğer bir deyişle, “bireysel onur” ile “insanlık onuru”ndan hangisine üstünlük tanınacaktır? Nitekim, yukarıda değindiğimiz cüce fırlatma oyununa ilişkin olayda, fırlatılan cücelerden birisi davayı Birleşmiş Milletler önüne taşıyarak; oyuna isteyerek katıldığını, böyle bir işte çalışmanın kendini işsizlikten ve parasızlıktan kurtardığını, asıl bu işi kaybederse onurunun ihlal edileceğini ileri sürmüştür. Birleşmiş Milletler’e yapılan bu bireysel başvuru kapsamında sözkonusu argüman kabul edilmemiş ve önceki mahkeme kararlarıyla paralel sonuçlara varılmıştır⁶³. Dolayısıyla bu ve benzeri kararlardan ortaya çıkan, insan onurunun bireysel olarak korunmasının değil, ancak insan türüne ait ortak değerlerin, insanlık onurunun korunmasının öncelikli kabul edildiğidir⁶⁴.

Öte yandan insan onurunun bu geniş anlamda kullanımı, dar anlamıyla geleneksel biçimde kullanımından daha soyut bir içerite olduğu noktasında eleştiriye açıktır. Zira “insanlık onuru” kavramının gerekli açıklamalar yapılmadan, özellikle konuyla ilgili tartışmaları sonlandırıcı biçimde kullanılması ve bu doğrultuda tartışmaların üstünü örtecek torba bir kavrama dönüşmesi olasıdır. Bu durum önemli sakıncalar doğurabilirse de “insanlık onuru” ifadesi dışında, insanlığa atfedilen değeri, bir bütün olarak korumaya elverişli daha uygun bir kavramın bulunmadığı da akılda tutulmalıdır. Bu bağlamda içeriği genişletilse ve yeniden yapılandırılırsa bile insan hakları, biyoteknolojik gelişmelerle baş etmek konusunda yeterli olmayacaktır. Zira insan hakları özünde bir bütün olarak insanlığa değil, salt bireye ait olan bir kavramdır⁶⁵.

2.2.4. Ara Değerlendirme:

Biyotıp uygulamalarında insan onurunun bireyi yetkilendirici bir hak olma özelliğinin yanı sıra, birey açısından yükümlülük getirici bir niteliği de vardır. Ancak bu yükümlülük bir ödev niteliği taşımaktan çok bir gereklilik biçiminde ortaya çıkmakta, insan onurunun korunması açısından sınırlandırıcı değil, koruyucu işlev görmektedir. Bireylerin kendileri rıza

⁶³Manuel Wackenheimer vs France, No. 854/1999, “Selected Decisions Of the Human Rights Committee under The Optional Protocol: Seventy-fifth to Eighty-fourth Sessions” (July 2002 – July 2005), Vol: 8, United Nations, 2007, s. 110-114,
<https://www.ohchr.org/Documents/Publications/SDecisionsVol8en.pdf>.

⁶⁴ Resta, s. 19.

⁶⁵ Adorno, s. 5.

gösterse bile onurlarına yönelik tehditlerden korunmayı hak ettikleri kabul edildiğinde, kişinin kendine rağmen onurunun korunması bu yükümlülük kapsamında düşünülmelidir. Zira gerek insan onuruna saygı gösterilmesi, gerekse kolektif olarak “*insanlık onuru*”nun korunması, insan onuru temelinde oluşan insan hakları fikrinin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.

Biyotıp uygulamaları bağlamında getirilen -genetik müdahaleler, klonlama, insan geliştirme gibi- bazı yasakların yalnızca bireyin onuru ihlal edildiği için değil, böyle uygulamaların insan türünün bütününe yönelttiği tehdit nedeniyle korunmakta olduğunu kabul ettiğimizde⁶⁶, bu tür müdahaleleri yasaklayan hükümlerin gerekçesinde kolektif insan onuruna yani, “*insanlık onuru*”na yer verilmelidir. Zira özellikle Biyotıp uygulamaları karşısında insan onurunun korunması gereğinde öne çıkan unsur, bir bütün olarak insanlık değerlerinin korunmasının yanı sıra, insan türünün korunması amacıdır⁶⁷. Teknoloji, bilişim, tıp alanlarındaki gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan olan sözkonusu tehditlerin varlığı, insan onuru kavramını gelecekte daha da önemli hale getirecektir.

3. Biyotıp Uygulamalarında İnsan Geliştirme ve İnsan Onurunun Korunması

3.1. Sınırları Zorlamak: İnsan Geliştirme

“İnsan geliştirme-İG” (human enhancement) uygulamaları ve bu bağlamda ortaya çıkan “insan geliştirme teknolojileri (İGT)” günümüzde biyotıp uygulamalarının başında gelmekte ise de insanoğlunun kendini daha iyi’ye dönüştürme çabası yeni bir olgu değildir. İnsanoğlu varoluşundan bu yana kendini daha güçlü, daha güzel, daha akıllı, daha becerikli ve yetenekli kılabilmek istemiş, fiziksel ve mental kapasitelerini artırmak, yaşlanmayı geciktirmek, daha uzun ve daha iyi şartlarda yaşayabilmek için birçok yöntem keşfetmiştir⁶⁸. Bu doğrultuda tarım, beslenme, enerji, mühendislik, mobilizasyon, eğitim gibi birçok alanda kendini geliştirmiştir. Ancak İG kavramı ile bunlar ya da kişinin sağlığına kavuşması için yapılan tıbbi müdahale gibi buluşlar değil; gelişen biyoloji, kimya, fizik, tıp, enformasyon, biyoteknoloji ve akıl bilimi sayesinde, insan karakterine,

⁶⁶ Gürbüz, s. 39.

⁶⁷ İnsan onuruna yönelik türçülük eleştirisi için bkz; Peter Singer, (çev. Hayrullah Doğan), **Hayvan Özgürleşmesi**, *Ayrıntı Yayınları*, İstanbul, 2002.

⁶⁸ Lyn Parker, “Reshaping The Human Condition Exploring Human Enhancement”, **Foreword** içinde (ed. Leo Zonneveld/Huub Dijstelbloem/ Danielle Ringoir), *Rathenau Institute*, 2008, s. 9

yeteneklerine, duygularına ve kapasitesine, bugün normal olarak kabul ettiğimiz ötesinde, fonksiyonel değişikliklerin yapılabilmesi kastedilmektedir⁶⁹.

Bu bağlamda insan, bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak artan idraki ile hem fiziksel hem de mental olarak kendini adeta yeniden yapılandırma sürecine girmiş, bu kapsamda yapılan çalışmaları ifade etmek üzere de literatürde İG terimi kullanılmaya başlanmıştır. Bu yeni anlayış, bilimin insanın geliştirilmesine sunduğu imkanların geçmişle kıyaslanmayacak oranda artması ve çeşitlenmiş olmasından kaynaklanmıştır. Şüphesiz bu artış, insan psikolojisinin, biyokimyasının, bilişsel kapasitesinin ve yeteneklerinin günümüzde daha iyi anlaşılmasının sonucudur. Zira yakın zaman kadar, yadırganıcı bir kavram olan insanın kendini modifiye etmesi olgusu, bugün bilim kurgu olmaktan uzaktır. İnsan biyolojik limitlerinin içinde kalmak zorunda mıdır sorusu günümüzde temel tartışmaların zeminini oluşturmaktadır.

Öte yandan “İG” yöntemleri genel olarak, iyileşme sağlayan “tedavi” biçimi olarak kabul görmemektedir. Tedavi dar anlamıyla, insan sağlığı ve vücut bütünlüğü bakımından sakıncalı ve sağlıklı olan bir durumu düzeltmek, bir hastalığı iyileştirmek için kullanılan bir terimdir. “İG” ise normal sağlıklı kabul edilen bir organizmanın daha fonksiyonel hale gelmesi için yapılan çalışma olup, temelde insan bedeni ve zihininin maksimum performansa ulaştırılması sayesinde, insanın en mükemmel hale getirilmesi fikrine dayanır⁷⁰. Ancak bu iki kavram bazı durumlarda iç içe geçmektedir çünkü bir teknoloji, salt insanın performansını artırmak için kullanılabilirken, bir yandan da sağlığa kavuşulmasını sağlıyor olabilir. Bu nedenle her ikisi arasındaki farklılığın temelde ortaya çıkış amacı bakımından olduğu kabul edilir⁷¹.

İnsan geliştirme teknolojileri (İGT) ifadesi ile fiziksel, bilişsel ve ruh durumunu geliştiren kimyasallar ve fonksiyonel vücut implantların oluşturulması, beyine takılabilen bilgisayar çipine benzer araçların icat

⁶⁹ Human Enhancement “A Discussion Document”, *Conference on European Churches*, s. 5-6, http://www.ceceurope.org/wp-content/uploads/2015/12/Human_Enhancement_March_10.pdf

⁷⁰ Nick Bostrom/ Rebecca Roache, “Ethical Issues in Human Enhancement”, **New Waves in Applied Ethics** içinde (ed. Jesper Ryberg/ Thomas Petersen/ Clark Wolf), 2008, s. 120; *European Parliament, Science and Technology Options Assessment*, Human Enhancement Study, 2005, s. 5-6.

⁷¹ Sözelimi; bir kişinin daha hızlı koşabilmesi için geliştirilen yapay bacakların, bacağı olmayan bir kişinin sağlığına kavuşturulması için takılması gibi.

edilmesi, insan genlerinin dönüştürülmesi ve değiştirilmesi, insan klonlamasının mümkün hale gelmesi gibi yöntemler üzerinde yapılan çalışmalar kastedilmekte ve bu çalışmaların gelecekte insanı biyolojik limitlerinin ötesine geçirebileceği ifade edilmektedir⁷². Bu noktada, insan yapısının esas itibarıyla biyolojik olduğunu kabul eden yaklaşım, insanın temel özelliklerinin değişime karşı korunması gerektiğini savunur. Buna göre insan türü olmayı belirleyen faktörün insanın yapısı olması insanın biyo-teknoloji karşısında korunmasını gerekli kılar. Bu doğrultuda biyo-teknolojinin kullanımının, insanlığa karşı işlenen yeni bir suç tipi oluşturduğu dahi ileri sürülmektedir⁷³.

Öte yandan İGT, insan akli ve bedeninin en üst seviyede gelişimini sağlayacaksa ve bu yeteneği kullanmak insan olmanın bir parçası ise, bunda sakınca olmadığı ileri sürülebilir. Ancak İG olarak nitelendirilebilecek yöntemlerin yer aldığı düzenlemelerde, çoğunlukla insanlık onurunun zedeleneceği kaygısı yer almaktadır. O nedenle sözgelimi; klonlama, Biyotıp Sözleşmesi Ek Protokolüyle koşulsuz yasaklanmıştır⁷⁴. Bu bağlamda, insanlık onurunun korunması gereği ön plana çıkmasının nedenlerinden biri, insan onurunun ve insan haklarının temelde, modifiye edilmemiş, klasik insan modelinden yola çıkarak bu merkezde geliştirilen anlayışın ürünü olmasıdır.

Tür olarak insanın varoluşunu tehdit ettiği varsayılan teknolojilerin bu anlamda hukuki düzenlemelerle kontrol altında tutulma çabası doğal kabul edilebilir. Ancak, bu saptama gerçekten sözkonusu gelişmelerin yasaklamalar biçiminde kontrol altında tutulup tutulamayacağı konusundan bağımsızdır.

Bu doğrultuda tartışmalar genellikle iki grup tarafından dile getirilmiştir. Bunlardan ilki; “*transhümanistler*”, ikincisi ise; “*bio-muhafazakarlar*”dır.

⁷² Human Enhancement “A Discussion Document, s. 6-8.

⁷³ George Annas, **American Bioethics: Crossing Human Rights and Health Law Boundries**, Oxford University Press, 2005, s.24; Mehmet Ali Zengin, **Biyoloji Uygulamaları ve Tıbbi Müdahaleler Karşısında İnsan Haklarının Korunması**, Adalet Yayınevi, 2012, s. 81.

⁷⁴ Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesinin İnsan Klonlanmasının Yasaklanmasına Dair Ek Protokolü (No: 168, “*Additional Protocol to the Convention for the protection of Human Rights and Human Dignity With Regard to Application of Biology and Medicine/Convention on Human Rights and Biomedicine on the Prohibition of Cloning Human Beings*”)12.Ocak 1998’de Avrupa Konseyi, tarafından imzaya açılmıştır ve 1 Mart 2001’de yürürlüğe girmiştir.

3.2. İnsan Geliştirme Konusunda Çeşitli Yaklaşımlar

3.2.1. Transhümanistler

Transhümanistlere göre; insan doğası bilim ve diğer akılcı yöntemler sayesinde gelişme potansiyeline sahiptir. Bu gelişmelerle insan yaşamının uzatılması, insanın entellektüel ve fiziksel kapasitesinin artırılarak, mental düzey ve ruh durumu üzerinde kontrol sahibi olabilmesi mümkündür. Bu bağlamda sadece bugün için geçerli olan genetik mühendisliği, bilişim teknolojisi gibi alanlar değil, gelecekte olabilecek üç boyutlu sanal gerçeklik, üç fazlı nanoteknoloji ve yapay zeka gibi gelişmeler de kastedilmektedir⁷⁵.

Transhümanistler, sözkonusu teknolojiler sayesinde ortaya çıkan gelişmeler ile gelecek nesiller dahil tüm insanlığın “*post-insan*” haline dönüşeceğine inanırlar. “*Post-insan*” olmak; insanın kendi sınırlarını geçme uğraşdır. Doğal ve kimlik olarak insan olmanın sınırlarını aşma, insan fizikselliğini ve kapasitesini kavramsallaştırmaktadır. Bu felsefeye göre insan doğası, dünyada insan olma süreci, süresi ve insan kimliğinin temeli değişmezdir. Post-insan, insanoğlunun kusurlarını ve sınırlarını hoş görmez. Fiziksel dönüşümler aracılığıyla gelişimci bir keşif arar. Karakter ve kişisel güncelenmeye yol açan bu keşif, duygusal, psikolojik, zihinsel, fiziksel, bağlı olma (connected) gibi farklı varoluş biçimleri barındırır.⁷⁶ Buna göre; post-insan; yani “insan ötesi insan”; uzun ömürlü, sağlıklı, bugünün insanından daha geniş entellektüel kapasiteye sahip, yeni his ve duygular barındıran, aynı zamanda kendi duygularını kontrol edebilen insandır.

Öte yandan, teknolojik ilerlemeye sahip çıkan bu görüş, insan hakları ve bireysel özgürlükleri savunurken, özellikle, bu ilerlemelerin neden olacağı varsayılan, askeri suistimal, bio-silahlanma, çevresel ve toplumsal yan etkiler gibi soyut tehditlere de karşı gelir⁷⁷.

3.2.2. Bio-muhafazakarlar

⁷⁵ Nick Bostrom, “In Defense of Posthuman Dignity”, *Bioethics*, V:19, No:3, 2005, s. 202; Nick Bostrom “The Transhumanist FAQ”, *World Transhumanist Association*, 2003, s. 7-14.

⁷⁶Lesliee Riggs, “Teknoloji İle Değişen İnsan: Post-Human”, s. 95, <http://www.theposthuman.org>

⁷⁷ Bostrom, “In Defense of Posthuman Dignity”..., s. 202-204.
YÜHFD Cilt: XV Sayı:2 (2018)

Transhümanistlerin karşısında yer alan bu grup, insan doğasını modifiye etmek için teknolojinin kullanılmasına karşı çıkar çünkü onlara göre “insan geliştirme” uygulamaları kişinin insanlıktan uzaklaşmasına (dehumanizing) neden olabilir⁷⁸. Bu bağlamda temel kaygı, sözkonusu teknoloji ve uygulamalar sayesinde, insan onurunun ve insandaki içkin değerlerin kaybolmasıdır⁷⁹. Ayrıca, bu teknolojilerin ağırlıklı olarak güçlü ve varlıklı toplum kesimi tarafından kullanılacağı, bunun da insan haklarının temelinde yer alan eşitlik ilkesini ihlal edeceğini, son derece kaygan bu zeminde, geri dönülmez bir biçimde kayıp gitmemek için küresel anlamda bunu önleyecek yasaların benimsenmesi gerektiğini savunurlar⁸⁰. Buna göre; tehlike de olan kolektif olarak insanlık onuru ise, alınacak önlemler üstünde de bütün olarak devletlerce bir tavır belirlenmesi gerekir.

3.3. İnsan Geliştirilme Kapsamında Yer Alan Uygulamalar

İG terimi geniş anlamıyla, halihazırda var olan ve ileride olması muhtemel teknolojiler sayesinde yapılan geliştirme ve insan modifikasyonlarına işaret eden şemsiye bir kavramdır. Farmotolojik ürünler, yapay his (sense) oluşumunu sağlayan ve beyin gücünü artıran nöro-implantasyonlar, germ hattı müdahaleleri sayesinde ortaya çıkan insan mühendislikleri, insan ve organ klonlama, gelişen üreme teknikleri, insanın ruh durumunu (mood) ayarlayabilen beyin simulasyonları, spor için gen dopingi, kozmetik cerrahi, uzun boy ve yaşlanmayı engellemek için kullanılan büyüme hormonu ve daha birçok yenilik İGT ürünleri olmanın yanı sıra, sağlığı yeniden kazandırma biçimleri olarakta görülebilir. Bu durum özellikle, İG'nin tıp alanı ile sıkı bağlantısından kaynaklanmakta, bu bağlamda, yeniden sağlığa kavuşturucu tedaviler (restorative therapy) ile bu tedavilerin ötesinde insanı geliştirmeyi amaçlayan müdahaleler arasındaki sınır oldukça bulanıklaşmaktadır.

Bu çalışmada İG kapsamında yer alan tüm uygulamalara değinmek mümkün değildir. O nedenle konuyla bağlantılı olarak, tartışmanın yoğun olduğu alanlar değerlendirilecektir. Bunlar (1) *genetik müdahaleler*, (2) *klonlama* karşısında insan onurunun korunmasıdır.

⁷⁸ Leon Kass, Francis Fukuyama, George Annas, Wesley Smith, Jeremy Rifkin ve Bill McKibben gibi yazarlar bu grupta yer almaktadırlar.

⁷⁹ Bostrom, “In Defense of Posthuman Dignity”..., s. 202-205.

⁸⁰ Bostrom, “In Defense of Posthuman Dignity”..., s. 202-203; Eric Kain, “The Politics of Biology: Bioprogessives vs. Bioconservatives”, 2012, <https://www.forbes.com/sites/erikkain>

3.3.1. Genetik Müdahaleler

3.3.1.1. Gen Kavramı

Gen vücudun çalışması için gerekli olan, kimyasal formda kromozomlar içerisinde depolanmış olan bilgi, genom ise; bir organizmanın kromozomlarında bulunan genlerin tamamı olup, vücudun tüm hücrelerinde bulunan genetik bilgi olarak tanımlanmaktadır⁸¹. Bu bağlamda insanlar aynı genleri taşıyor olsa bile bu genlerin dizilişleri bireyden bireye değişebilir. Ve bu değişimler, bireyin göz renginden ten rengine, vücut yapısından boyuna kadar çeşitli fiziksel özelliklerini belirler. Kişinin sağlığı veya herhangi bir hastalığa yatkınlığı, yaşam süresi gibi konularda da sözkonusu genler belirleyicidir⁸². Bu doğrultuda, canlıların genetik, özelliklerinin değiştirilerek, onlara yeni işlevler kazandırılmasına yönelik araştırmalar yapan genetik bilimi; genlerin yalıtılması, çoğaltılması, farklı canlıların genlerinin birleştirilmesi ya da genlerin bir canlıdan başka bir canlıya aktarılması gibi çalışmalar gerçekleştirirler⁸³.

1800'lere kadar uzanan genin fonksiyonuna ilişkin araştırmalar özellikle 1990-2003 yılları arasında ABD' tarafından yürütülen, insan genomunun haritasını çıkarmayı amaçlayan "İnsan Genomu Projesi" isimli uluslararası bilimsel proje ile güncel hale gelmiştir. Bu çalışma ile, hastalıklara yol açan genlerin anlaşılması için, insan genomunun yanısıra, model organizmaların (E. Coli, meyve sineği, C. Elegans, fare vb) genomlarının haritalanması da tamamlanmıştır. Bu proje ile insan genomunda 25.000 genin kodlandığı

⁸¹ Gen: Spesifik bir fonksiyon ile ilgili kodu taşıdığı tanımlanmış olan DNA segmentidir.

Genetik: Genlerin yapı ve işlevlerini, genetik özelliklerini inceleyen bilim dalıdır.

Genom: Bir organizmanın kromozomlarında bulunan genlerin tamamıdır.

Genomik: İnsan genomundaki tüm genlerin birlikte çalışması; her bir genin diğeri ile etkileşimi, çevre ve diğer psiko-sosyal ve kültürel faktörlerle etkileşimini de içermektedir.

Öjeni/ Eugenic: Doğuştan fiziksel, mental bozukluğu olan hasta insanların ayıklanması ve sağlıklı bireylerin çoğaltılması; Firdevs Aydemir/Gülzade Uysal, "Genetik, Genomik Bilimi ve Hemşirelik", Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi, 2010, s. 96.

⁸² Ann Maradiegue, "A Resource Guide for Learning About Genetics", *The Online Journal Issues Nursing*, 2008, s. 13,

<http://ojin.nursingworld.org/MainMenuCategories/ANAMarketplace/ANAPeriodicals/OJIN/TableofContents/vol132008/No1Jan08/ResourceGuide.html>

⁸³ Zengin, s. 14-15.

belirlenmiş, elde edilen veriler DNA bilgisinin %99'undan fazlasının tüm insanlar için ortak olduğunu ortaya koymuştur⁸⁴.

Bugün, insan geliştirme yöntemleri arasında önemli bir yer tutan gen teknolojisi sayesinde, risk taşıyan genlerin ortadan kaldırılarak birçok hastalığa çare bulunması, embriyo aşamasında riskli genlerin ayıklanarak sağlıklı bebeklerin dünyaya gelmesinin sağlanmasının önu açılmıştır.

3.3.1.2. Gen Dopingi; Daha Hızlı Daha Güçlü...

Gen tedavisi genel anlamda, bir hastalığı tedavi etmek ya da en azından hastanın klinik durumunu iyileştirmek amacıyla, genetik materyalin hücrelere transferi olarak tanımlanır⁸⁵. Sözkonusu gen tedavisi başlangıçta kalıtsal tek gen hastalıklarını tedavi etmeye yönelik bir yöntem olarak geliştirilmiştir. Ancak günümüzde klinik çalışmalarının çoğunluğu yaygın ve öldürücü hastalıkların başında gelen ve multigenetik bir mekanizmaya sahip olan kanser hastalığını tedavi etmeye yöneliktir. Enfeksiyon hastalıkları ve kardiyovasküler hastalıklar bunu takip etmektedir⁸⁶.

Günümüzde, *somatik gen* tedavisi ve *germ-hattı gen* tedavisi olmak üzere iki tür gen tedavisi uygulanmaktadır. (1) *Somatik gen tedavisi*; temelde, hasarlı olan hücrelerin vücudun dışındaki bir ortamda onarılarak sonradan yine vücuda aktarılmasıdır⁸⁷. Doku veya hücre seviyesinde, sadece bireyi tedavi etmek için uygulanır ve sadece tedaviyi alan kişiyi etkiler⁸⁸.

(2) *Germ-hattı gen tedavisinde* ise; genlerin, üreme (reproductive) hücrelerine ya da embriyoya aktarılarak sonraki nesillere aktarılması

⁸⁴ Genetik Terimler Sözlüğü, *Sinogenetik Kavramlar*, Türk Hemotoloji Derneği, İstanbul, s. 3.

⁸⁵ Afroz Rashnonejad/ B. Durmaz/Ferda Özkınay, "Gen Tedavisinin Temel İlkeleri ve Son Gelişmeler", *Ege Tıp Dergisi*, 2014; s. 231-240.

⁸⁶ Bu konuda yapılan detaylı çalışma için bkz; . Rashnonejad/ Durmaz/ Özkınay, s. 231-243.

⁸⁷ Sait Tarakçıoğlu, "Genetik Mühendisliği ve Spor", *Türkiye Klinikleri Spor Bilimleri Dergisi*, 2013, s. 49.

⁸⁸ Nature'da yayınlanan araştırma ABD'deki Oregon Üniversitesi'nde Amerikalı, Çinli ve Güney Koreli doktorlar tarafından yapıldı. Bir insan embriyosunun, gelecekte ani ölüme neden olan ve sık görülen bir kalp hastalığını tetikleyen genlere sahip olduğu saptanmıştı. Tarihte ilk kez insan genleri bu çalışmada başarıyla değiştirildi. "Hatalı genler" düzeltilerek kalp hastalığına neden olan mutasyon riski ortadan kaldırıldı. Ayrıca bu işlem yapılırken DNA'daki diğer genler hasar görmedi." <https://www.nature.com/news/chinese-scientists-genetically-modify-human-embryos-1.17378>

sözkonusudur. Ancak gelecek nesillere aktarılabilecek özelliklerin ne gibi sonuçlara yol açacağı bilinmesi henüz mümkün değildir. Sözgelimi; belirli bir hastalığa karşı direnci etkileyen bir genin, yeniden düzenlendiği sırada fark edilmemesiyle birlikte ilerleyen yıllarda veya birkaç kuşak sonra ortaya çıkabilecek ikinci veya üçüncü dereceden sonuçları olabilir⁸⁹.

Öte yandan bu tekniğin, tedavi amacı dışında, insanların fiziksel performanslarını artırmak için kullanılması da mümkündür. Kas kuvveti, esneklik, maksimum oksijen tüketimi, kanın oksijen taşıma kapasitesi, kalp verimliliği, güç üretimi, dayanıklılık ve boy uzunluğu gibi fiziksel, fonksiyonel ve metabolik özelliklerin artırılmasını sağlayabilecek yöntemler normal insanların yanı sıra, özellikle sporcular açısından büyük öneme sahiptir⁹⁰.

Bu yöntemde, gen tedavisi, temel olarak fiziksel performansı artırmak için kullanılır. Böylece kişinin bedeni değişmiş, gelişmiş ve hatta yeniden inşa edilmiş olur. Bu da sağlıklı insanların bedenlerini geliştirmek ve özellikle sportif faaliyetlerde daha başarılı olmak adına, bedenlerini modifiye etmeleri anlamına gelir. Sözgelimi; kısıtlı genetik potansiyele sahip olan bir sporcunun bu sayede üstün bir performans sergilemesi mümkün hale gelebilecektir. Hücrelerin, genlerin tedavi edici olmayan kullanımı ile kişinin performans kapasitesinin artırılması, sporculara yarışmada, sıradan insana ise yaşamında bazı avantajlar sağlayabilir⁹¹. Öte yandan özellikle sporcular açısından gen tedavisi prensiplerinin bu biçimde uyarlanması birçok etik ve hukuki tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Nitekim, gen ya da hücre dopingi, Dünya Anti-Doping Ajansı (WADA) tarafından "Atletik performansı artırma kapasitesi olan genlerin, genetik maddelerin ve hücrelerin tedaviye yönelik olmayan kullanımı" olarak tanımlanmış ve 2003 yılında Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) ile WADA gen dopingini yasaklı uygulamalar listesine dahil etmiştir⁹². Bu bağlamda gen transferinin doping olarak kullanılabilir olması, spor felsefesini derinden sarsacak bir yöntem olup, birey için sağlık riskleri taşımasının yanında ciddi bir etik ihlal oluşturmaktadır⁹³.

⁸⁹ Tarakçıoğlu, s. 49-50.

⁹⁰ Tarakçıoğlu, s. 49.

⁹¹ Ş. Tural/ E. Kara/ N. Ağaoğlu, "Sporda Gen Dopingi" *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, C. 13, S. 3, 2011, s. 253-260.

⁹² Halit Egesoy/ Hayrettin Gümüşdağ/Alpaslan Kartal, "Gen Dopingi ve Sportif Performans", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Haziran 2013, s. 71.

⁹³ Egesoy/Gümüşdağ/Kartal, s. 83.

Bu bağlamda gen tedavisi çalışmalarının insan yaşamını daha iyi ve sağlıklı hale getirmek için yapılması, insanın temel sorunlarına çözüm bulması halinde, insan onurunu zedelemeyeceği ancak, aynı yöntemin tedavi edici yönü olmaması ve salt İG'ye yönelik olması halinde, hem insan hakları hem de insan onurunun korunması bakımından sakıncalı olabileceği savunulmaktadır. Buna göre; insan türüne ait temel fiziksel özellikler daha mükemmel hale gelebilirse de, üstün fiziksel özelliklere sahip insanlarla buna sahip olmayanlar arasında bir eşitsizliğin oluşacağı, bu teknolojiye sahip olanlar ile olmayanlar arasında bir ayırım meydana geleceği ifade edilmektedir. Ancak bu yaklaşım, nüfusunun yüzde doksan dokuzunun uzun boylu olduğu bir toplumda, kısa boyluların onurunun zedeleneceği ve hatta uzun boyluların kısa boyluların varlığına son vereceğini söylemeye veya kendini spora adanmış, bu sayede fiziksel üstünlük ve güce sahip hale gelmiş bir kimsenin, yaşamı boyunca evden çıkmayarak tv karşısında oturan birinin onurunu ihlal ettiğini kabul etmeye benzetilebilir. Dünyada fiziksel çeşitlilik ve üstünlükler her zaman varolagelmıştır. Bu bağlamda hukukun işlevi bu tür farklılıklara rağmen insanların birarada yaşamasını sağlamaktır. Zira onura sahip olmak bakımından herkes eşittir.

Öte yandan, genetik çalışmalarının gen dopingi yoluyla sporcular arasında haksız rekabet yaratmasının önlenmesi ve bu amaçla yasal düzenlemelerin yapılması gereklidir⁹⁴. Zira, günümüzde gen dopinginin izleri gözlemlenebilmektedir ancak çok yakın bir gelecekte hiçbir iz bırakmayan yöntemlerin ortaya çıkması beklenmektedir. Bitki ve ilaçlarla başlayan doping, genlerle yeni bir aşamaya geçmiştir. Çok hızlı doku tamiri ve iyileşme sağlayacak olan nano-dopinglerin, geleceğin dopingi olacağı ifade edilmektedir⁹⁵.

3.3.1.3. Genetik Seleksiyon: Tasarım Çocuklar

Dışarıdan yapılacak müdahaleler ile "İG" çalışmaları alanında birçok yenilik öngörülse bile asıl geliştirmenin içeriden, yani doğumla birlikte kazanılabileceği kabul edilmektedir. Bu bağlamda, hamilelik öncesinde, yapay dölleme sırasında, preimplantasyon genetik tanı yöntemi ile embriyodan kalıtsal hastalıkların ayıklanması ile sağlıklı bebeklerin

⁹⁴Egesoy/Gümüşdağ/Kartal, s.84.

⁹⁵K. Livanelioğlu, "Sporda Gen Dopingi Uluslararası Sempozyumu", 1998.

dünyaya gelmesi mümkün hale gelmiştir⁹⁶. Ancak bu yöntemde, hastalıklı gene sahip olmayan embriyoya ulaşabilmek için çok sayıda embriyo üretildikten sonra, geriye kalanlar yok edilmektedir. Bu durumun potansiyel insan olma yolundaki embriyonun onurunu ihlal ettiği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda Biyotıp Sözleşmesi 13 . maddesinde; “*Hukukun embriyo üzerinde tüpte araştırmaya izin verilmesi halinde, embriyo için uygun koruma sağlanacaktır. Sadece araştırma amaçlarıyla insan embriyolarının yaratılması yasaktır*” ifadesini kullanarak devletlere geniş bir takdir yetkisi bırakmıştır⁹⁷. Sözleşme devletlerin tüpte araştırma yapabileceğini kabul etmekle birlikte, böyle bir durumda embriyo için öngörülen uygun korumanın ne olduğuna açıklık getirmemiştir. Araştırma amacıyla embriyonun üretilmesinin koşulsuz olarak yasaklandığı göz önüne alındığında, Sözleşme’nin devletlere sadece üreme amaçlı elde edilmiş embriyolar üzerinde araştırma yapmaya izin verdiği sonucuna varılabilir. Sözleşme’nin bu tür araştırmalara getirdiği kısıtlamaların arkasında yatan çekince temel olarak embriyoların araştırma amacıyla üretilmelerinin, onları araçsallaştırdığı; üzerinde çalışılacak bir veri, materyal ve eşyaya dönüştürdüğüdür. Bu durum embriyonun onurunu ve dolayısıyla insalık onurunu zedelenmektedir.

Öte yandan, genetik seleksiyon yöntemi ile, bir embriyonun genetik incelemelerden geçirildikten sonra, yaşamaya değer veya değmez olduğuna

⁹⁶ Üreme hücreleri kullanılarak oluşan embriyoların anne rahmine yerleştirilmesinden önce, ileriye yönelik genetik hastalıkların risk değerlendirilmesinin veya mevcut genetik hastalıkların tanısının yapılması preimplantasyon genetik tanı testleri ile mümkün olabilmektedir.; Cemile Turgut, “Preimplantasyon Genetik Tanı, Testlerinin Hukuki Boyutu ve Biyoetik”, *Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S:2, Aralık 2017, s. 182.

⁹⁷ Embriyonun hukuki statüsü konusunda özellikle ülkemiz ve Avrupa devletleri açısından bir görüş birliği yoktur. Gerek devletler, gerekse, Avrupa Konseyi, embriyonun hukuki statüsünü tespit etmek konusunda çekingen tavır içindedir. Bu bağlamda Biyotıp Sözleşmesi’nde öngörülen insana ilişkin korumayı yaşamın başlangıcına kadar taşımayı öngören değişiklikler kabul edilmemiş ve bu konuda fikir birliği olmadığı ifade edilmiştir. Nitekim AIHM embriyonun hukuki statüsünü incelediği iki davada da benzer yoruma varmış ve taraf Devletler’in çoğunun kendi iç hukuklarında hakim bir görüş gelişmediğinden hareketle, Avrupa ülkeleri arasında yaşamın ne zaman başladığını belirleyen hukuki ve bilimsel bir görüş birliği olmadığını kabul etmiştir. Nitekim Biyotıp Sözleşmesi 13. maddesinde; “Hukukun embriyon üzerinde tüpte araştırmaya izin verilmesi halinde, embriyon için uygun koruma sağlanacaktır. Sadece araştırma amaçlarıyla insan embriyolarının yaratılması yasaktır” ifadesini kullanarak devletlere geniş bir takdir yetkisi bırakmıştır.

karar verilmesi, insan onuru açısından sorunlu kabul edilmektedir⁹⁸. Bu bağlamda, genetik hastalıkların mutlaka ayıklanması gereken bir özellik olarak kabul edilmesinin, öjenizm tehlikesini barındırdığı, sözkonusu hastalığı taşıyanlar aleyhine ayrımcılığa yol açtığı ve bu nedenle insan onurunu ihlal ettiği ileri sürülebilirse de⁹⁹, kalıtsal hastalıkların insan genlerinden ayıklanması ile daha sağlıklı nesiller oluşturulmasının insalık onurunun korunması bakımından bir gereklilik olduğu da unutulmamalıdır.

Bugün, sözkonusu genetik teknolojilere bağlı olarak bir bebeğin cinsiyetin seçilebilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu bağlamda ebeveynlerin cinsiyet seçebilmelerinin, onların üreme özgürlükleri kapsamında olduğunu ve bu bağlamda en azında aile planlaması yapılabilmesi için bu yöntemin kullanılmasına izin verilmesi gerektiği ileri sürülmüştür¹⁰⁰. Ancak cinsiyetin belirlenmesinin ebeveynlere bırakılması, doğanın dengesini bozabilecek, tek tip cinsiyetin artmasına yol açarak cinsiyet dengesizlikleri oluşturabilecek ve özellikle kızlar aleyhine cinsiyet temelli ayrımcılığı körükleyebilecektir. Bu sakıncalara yol açması muhtemel bir seçim aynı zamanda, insana cinsiyetine göre değer biçilmesi anlamına gelecek ve bu yöntem ile insan metalaştırılmış, araçsallaştırılmış olacaktır¹⁰¹. Nitekim Biyotip Sözleşmesi'nin 14. maddesinde; “*cinsiyetle ilgili ciddi bir kalıtsal hastalıktan kaçınma hali hariç, doğacak çocuğun cinsiyetini seçmek amacıyla suni dölleme tekniklerinin kullanımından kaçınılacağı*” yer almaktadır. Düzenleme ile üreme özgürlükleri ile insanlık onuru arasında bir denge kurulmuş, insanlık onurunun korunması ön plana alınarak cinsiyet seçilmesi ciddi kalıtsal bir hastalıktan korunma hali dışında yasaklanmıştır.

Öte yandan, insanlık onuru açısından asıl sorun, biyoteknolojik ilerlemeler sayesinde fiziki yapı, hafıza, zeka, saç ve göz rengi, yetenek gibi özelliklerin belirlenebilmesinin mümkün olması durumunda ortaya çıkacaktır. Diğer bir deyişle, bu yöntemlerin genetik hastalıkların ayıklanması ve sağlıklı bebekler dünyaya getirilmesi amacıyla değil de, arzu

⁹⁸ Jürgen Habermas (çev. Kaan H. Ökten), **İnsan Doğasının Geleceği**, Everest Yayınları, İstanbul, 2003, s. 33; Gürbüz, s. 76-77; Soner Tauscher, “Genetik Teknolojisinin Siyasi ve Etik Sınırları: Genetiği Yönetmek”, *International Journal of Political Studies*, V:1, 2015, s. 5.

⁹⁹ Habermas, s 31-32; Gürbüz, s. 76-77.

¹⁰⁰ National Health and Medical Research Council, *Ethical Guidelines*, 2007, Appendix C3, s.91.

¹⁰¹ Volha Parfenchyk/Alexander Flos, “Human Dignity in a Comparative Perspective: Embryo Protection Regimes in Italy and Germany”, *Law Innovation and Technology*, Routledge, 2017, s. 3.

edilen cinsiyet ve hatta kişilik özelliklerine sahip bebeklerin dizayn edilmesi için kullanılması durumunda ne olacaktır. Böyle bir durumda bebeğin, ailenin isteğine göre biçimlenmiş bir ürün haline dönüşmesi nedeniyle araçsallaştırılmış olacağı kabul edilmektedir¹⁰².

Genetik özellikleri ailesi tarafından belirlenmiş bir çocuğun kendisini, kaderinin tek belirleyisi olarak görmeyeceği ve bu nedenle özgür ve eşit kişilerden meydana gelen bir toplum içinde kendilerini eşit ve özgür hissedemeyecekleri savunulmuştur¹⁰³. Bunun karşısında, genetik özellikleri ebeveynleri tarafından belirlenmiş bir çocuğun normal yoldan dünyaya gelmiş bir çocuktan daha az özerk hissetmeyeceği, tam tersine gelişmiş kapasiteleri ve sağlıklı olmaları sayesinde yaşamlarını daha iyi yönetebilecekleri ifade edilmiştir¹⁰⁴. Belirtmek gerekir ki, ebeveynlerin belirli genetik özelliklere sahip çocuk isteyerek çocuklarını kendi hırslarının aracı, arzuların ürünü haline dönüştürmeleri, çocukları, ebeveynlerin tasarımlarının objelerine çevirme sakıncası taşımaktadır. Nitekim Biyotıp Sözleşmesi'nin 13. maddesine göre, "*insan genomunu değiştirmeye yönelik bir müdahale, yalnızca, önleme, teşhis ve tedavi gayeleriyle ve sadece, amacının, herhangi bir altsoyun genomunda değişiklik yapılması olmaması halinde yapılabilir*".

Bu düzenleme, sözkonusu teknolojilerin gelişmesi halinde, sınırlı ölçüde kullanılabilmesine olanak vermekte, özellikle altsoyun genomunda değişiklik yapılması yasak olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim, 1997 tarihinde kabul edilen UNESCO İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin ilk maddesinde göre; "*insan genomu insanlık ailesinin tüm üyelerinin temel birimini ve aynı zamanda onların varlığında yerleşik insan onuru ve insan çeşitliliğinin tanınmasını vurgular. Sembolik anlamda insan genomu insanlığın mirasıdır.*" ifadesi yer almaktadır. Bu bağlamda insan genomuna yapılacak müdahalelerin kısıtlanması kolektif olarak insanlık onurunun korunması amacını gütmektedir. Ayrıca aynı Bildirinin 10. maddesinde; özellikle "*biyoloji, genetik ve tıp alanlarında olmak üzere, insan genomuna ilişkin hiçbir araştırma yahut araştırma uygulaması, bireylerin yahut uygulanabilir olan hallerde de insan gruplarının insan*

¹⁰² David S. King, "Preimplantation Genetic Diagnosis And The New Eugenics," *Journal Of Medical Ethics*, V:25, 1999, s. 176-182; Gürbüz, s. 76.

¹⁰³ Habermas, s. 122-124; Gürbüz, s. 77.

¹⁰⁴ Bostrom/ Roache, "*Ethical Issues...*", s.21.

haklarına, temel özgürlüklerine ve insan onuruna (haysiyetine) saygı gösterilmesinin önüne geçmeyeceği” ifade edilmiştir.¹⁰⁵

Belirtmek gerekir ki, ebevyelerin daha yetenekli, daha sağlıklı ve akıllı çocuklara sahip olmak istemesi yadırganacak bir durum değildir¹⁰⁶. Zira daha iyi olan çocuğun, daha iyi yaşam süreceğine ilişkin anlayış bugün de mevcuttur. Ebeveynler, sözkonusu genetik müdahalelerden bağımsız olarak, bugünün şartları dahilinde çocuklarının daha iyi, sağlıklı, akıllı, yetenekli olması için çaba sarfetmektedirler. Ayrıca, İGT ile bir çocuğun özellikleri ebeveynleri tarafından seçildiğinde belirlenmiş olan nasıl bir çocuğun varolacağı değil, hangi kapasiteye sahip olarak doğacağıdır. Öte yandan bu özellikleri belirlenerek dünyaya gelen çocukların, normal biçimde dünyaya gelenler arasında üstün bir sınıf yaratarak eşitliği bozacağına ilişkin kaygı da çok tutarlı gözükmemektedir. Zira bugün dünya üzerinde tam anlamıyla eşitliğin varolduğu iddia edilemez. Afrika'nın uzak bir kasabasında doğan bir çocuk ile Kuzey Avrupa'da doğmuş bir çocuğun, eşit şartlara sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Farklı ve üstün genlere sahip olmak, eşit insan haklarına ve onura sahip olmayı engellemez.

Genetik müdahalelerle ilgili diğer bir eleştiride, öjenizm tehlikesi barındırması nedeniyle insan onurunun ihlal edildiğidir. Ancak bu yöntemler, ne zorlayıcı öjenizm (coercive eugenics) ne de bazı insanların diğerlerinden daha aşağı olduğu inancını içermez. Bu bağlamda, sözkonusu yöntemin, geçen yüzyılda devletçe desteklenen programlar ile ortaya çıkan, insanlara zarar veren, öldüren, üreme yeteneklerini ortadan kaldıran zorlayıcı öjenik uygulamalarla ilgisi bulunmamaktadır¹⁰⁷. Bu teknolojilerin, öjenizm uygulamaları gerçekleştirmek isteyenler açısından bir araç olarak kullanılması mümkün olabilirse de yöntem salt öjenizme hizmet etmez. Bu doğrultuda öjenizm amacını güdenler, farklı araçlarla da aynı sonuca varabilir. Öte yandan, insanın insan olmasının ötesine çevirme çabasının insanı böceğe çevirme çabasından farklı olmadığı, her ikisinde insanlıktan

¹⁰⁵ Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 935-936.

¹⁰⁶ Julian Savulescu, “Procreative Beneficence: Why We Should Select The Best Children”, *Bioethics*, 2001, s. 413-426; Bostrom/Roache, *Ethical Issues...*, s. 22.

¹⁰⁷ Bostrom/Roache, *Ethical Issues...*, s. 23.

uzaklaşılması anlamına gelerek, insan onurunu ihlal edeceği de ileri sürülmüştür¹⁰⁸.

Belirtmek gerekir ki, farklı yetenek ve kapasiteye sahip olsalar bile insanlar ahlaki ve hukuki açıdan eşittirler. Bir insan diğerine oranla daha yetenekli, akıllı veya güzel olabilir. Bu durum onun bu özelliklere sahip olmayanların üzerinde yer almasını sağlamaz. Hatta tüm insanların onura sahip olması bakımından eşit olduklarının kabul edilmesinin temelinde, insanların daha iyi, da güçlü, daha akıllı, daha yetenekli karşısında korunması, bazı belirli kapasiteye sahip olanların diğerlerine hükmetmesinin engellenmesi yer almaktadır¹⁰⁹. İG yöntemlerinden yararlanmayanların, bundan yararlananlar karşısında, tüm farklı kapasitelere rağmen, farklı bir ahlaki konumu bulunmamaktadır. İnsanlar farklı yetenek ve kapasitelere sahip olsalar da onura sahip olmak bakımından eşittirler. Ancak burada diğer bir soru ortaya çıkar. Bu tür müdahaleler, bireyleri genetik özelliklerine indirgeyerek, benzersizlik ve çeşitliliğine zarar verebilir mi? Zira insanın öz değerini oluşturan onuru, onun benzersiz, biricik ve çeşitli özelliklere sahip olmasıyla da açıklanır. Nitekim UNESCO İnsan Genomu Bildirgesi'nin 2/a-b maddesi biyotıp uygulamaları bakımından “insan onuruna saygı duyulması” gerekliliğine işaret etmekte, insanın benzersizliğine ve çeşitliliğine saygı gösterilmesini vurgulamaktadır.

Öte yandan insan yapısını biyolojik özelliklere indirgeyen yaklaşım eleştirilmektedir. Buna göre, insanın belli biyolojik özelliklere sahip olması, bu durumun normatif olarak ahlaki değerlerle veya insan hakları anlayışıyla bağlantısı olduğu anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda, insanlar arasındaki en temel ortak nokta “insan onuru” olarak kabul edilse de aynı biyolojik benzerlik ve özellikleri paylaşıyor olmak, bu temel ortak nokta için yeterli değildir. Zira bazı ahlaki özelliklerin biyolojik özellikleri takip ettiği doğru olsa bile insan genomunun ahlaki değerler içinde yer alması için biyolojik özellikler zorunlu değildir¹¹⁰.

3.3.1.4. Gen Testleri ve Ayrımcılık Yasağı

Gen testi, bir gen veya kromozomda ortaya çıkan değişimi tanımlamak için kan veya dokudan yapılan, şimdiki veya ilerideki zamanlarda ortaya çıkması olası sağlık sorunları hakkında kişinin bilgilendirilmesini sağlayan

¹⁰⁸ Leon .R. Kass, “Ageless Bodies Happy Souls: Biotechnology and The Pursuit of Perfection”, *The New Atlantis*, 2003, s.20.

¹⁰⁹ Bostrom/Roache, *Ethical Issues...*, s. 24.

¹¹⁰ Elizabeth Fenton, **Genetic Enhancement-A Threat To Human Rights**, *Blackwell Publishing*, 2005, s. 4; Zengin, s. 82.
YÜHFD Cilt: XV Sayı:2 (2018)

bir sağlık testi türüdür¹¹¹. Bu testlerin temel amacı, hastalıklara neden olacak genetik eğilimler belirlenmesi ve bu doğrultuda hastalıkları önleyici tedavi ve planlamaların erken evrede yapılabilmesidir¹¹².

Sözkonusu testler, bir taraftan genetik hastalıkların erken teşhisi ve tedavisi için yol gösterici ve önemli bir araç haline gelirken; diğer taraftan, istihdam ve sağlık sigortası bakımından risk altındaki kimi kişilerin istihdamda ve sigortacılık sahasında ayırıcı uygulamalar ile karşı karşıya kalmalarına neden olabilmektedir¹¹³. Bu bağlamda gen testleri konusunda ortaya çıkan tartışmalar, genetik bilginin biyolojik silah olarak kullanılabilme riskinden, üstün insana ulaşma çalışmalarına; iş yaşamında genetik ayrımcılıktan, sigorta şirketlerinin sigorta oranlarını yükseltmesine kadar geniş bir yelpazede yer almaktadır¹¹⁴. Temel sorun, insan geni üzerine yapılan araştırmalarda kaydedilen gelişmeler sayesinde elde edilen eşsiz genetik bilgilere kimlerin erişeceği ve bu bilgilerin ne gibi bir role sahip olacağı konusudur¹¹⁵. Bu bağlamda ortaya çıkacağı düşünülen genetik ayrımcılığın, başta insan onurunun ihlali olmak üzere sağlığın ticarileştirilmesine neden olacağı düşünülmektedir. Nitekim Biyotıp Sözleşmesi de bu bağlamda genetik teşhise yönelik testler konusunda bazı kısıtlamalar öngörmüştür. Sözleşme'nin 12. maddesine göre; “genetik hastalıkları teşhise yönelik veya ya kişinin bir hastalığa neden olan bir geni taşıdığını belirlemeye ya da genetik bir yatkınlığı veya bir hastalığa eğilimi ortaya çıkarmaya yönelik testler, sadece sağlık amaçlarıyla veya sağlık amaçlı bilimsel araştırma için ve uygun genetik danışmada bulunmak şartıyla yapılabilecektir.”

Bir başka tartışma da genetik tarama sonuçlarının, toplumdaki muhtelif grupların aleyhine yorumlanma riski taşıdığı noktasında çıkmaktadır. Sözgelimi; bazı ırkların diğerlerinden daha az zekâya sahip olduğunu veya belirli etnik gruba ait olan insanların bağımlılıklarının fazla bulunduğunu ortaya koyacak nitelikte gen çalışmaları ayrımcılığı teşvik edecektir¹¹⁶. Zira, gen haritalarının çıkarılması, gen testlerinin yaygınlaşması ile insan

¹¹¹ Zengin, s. 90-91.

¹¹² Zengin, s. 91.

¹¹³ Başak Işıl Çetin, “Gen-Etik” Bilgi ve Çalışma Hayatında Ayrımcılık: Türkiye İçin Proaktif Bir Model Önerisi”, *İş Ahlakı Dergisi*, 2017, s. 8.

¹¹⁴ A. Demir, “Etik Açından İnsan Genom Projesi”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, 2013, s. 318.

¹¹⁵ Çetin, s. 13.

¹¹⁶ Uygur H. Tazebay, “Genetik Araştırmalar ve Etik”, *Avrasya Dosyası*, 2002, s. 60.

varoluşunun bilinmeyen yönleri ortaya çıkabilecek, etnik ve ırksal farklılıkların genetik nedenleri gibi karanlıkta kalmış konular aydınlanabilecektir¹¹⁷. Bu bağlamda genetik ayrımcılık kapsamında cinsiyet, ırk, etnik köken ayrımcılığı gibi unsurlar öne çıkacaktır¹¹⁸. Bu doğrultuda, Biyotıp Sözleşmesi 11. maddesinde yer alan ayrımcılıkla ilgili düzenlemede, bir kimseye, genetik kalıtımı nedeniyle herhangi bir ayrımcılık uygulanmasının yasak olduğunu açıkça belirtmiştir.

3.3.1.5. Ara Değerlendirme

Bu bölümde ayrıntılı olarak incelediğimiz konuların temel kaygısı genetik müdahaleler karşısında insan onurunun zedelenmesi ve insanlar arası eşitlik anlayışının zarar görmesidir. Buna göre genetik müdahaleler sonrasında ortaya çıkacağı varsayılan post-insanların, organik insandan¹¹⁹ daha üstün yetenek ve donanıma sahip olacağı ve bu anlamda ayrımcılığa neden olacağı kabul edilmektedir.

Belirtmek gerekir ki, tüm insanlar, sadece insan olmaları nedeniyle eşit olarak onura sahiptir. Hiç kimse onura sahip olmak bakımından bir diğerinden daha üstün ya da daha aşağı konumda değildir. İnsan onuru, insanlıktan türediği için vazgeçilmez ve dokunulmaz kabul edilir¹²⁰. İnsanlık varolduğundan bu yana güçlü insanlar arasında homojen bir eşitliğin varlığından bahsedilemez.

Nitekim, her dönemde bir diğerinin üzerinde tahhakküm kurmak isteyen gruplar, diğerini köleleştirmek ve suistimal etmek isteyen anlayışlar ortaya çıkmıştır. İnsanlık için bu risk her dönemde mevcuttur. Sözgelimi, soykırım suçu, dünyada genetik müdahale yöntemleri henüz keşfedilmezden önce ortaya çıkmış bir kavramdır. Dil, din, ırk ve etnik ayrımcılık ve bu uğurda yaşanan acı tecrübeler, insanlığın yabancı olduğu kavramlar değildir. Çağdaş toplumlarda bu gibi durumların önüne geçebilmek için hukuk ve kurumları ortaya çıkmıştır¹²¹. Bu hukuki kurumların varlık nedeni böyle eşitsizlikler üzerine kurulu bir dünyada, insanların sahip olduğu özelliklere

¹¹⁷ Curtis Naser, "High Speed Genetic Testing Technology and the Computerization of the Medical Record", **Genetic Information; Acquisition, Access and Control** içinde; (ed. Alison Thompson/Ruth Chadwick), New York, 1999, s.105; Zengin, s. 94.

¹¹⁸ Çetin, s. 31.

¹¹⁹ *Organik insan*, yazarın, genetik müdahale geçirmemiş, genetik yapısı dışarıdan müdahale ile değiştirilmemiş insanı ifade etmek üzere kullandığı bir kavramdır.

¹²⁰ Michael Barilan, **Human Dignity, Human Rights and Responsibility**, MIT Press, 2012, s. 93-95.

¹²¹ Bostrom, In Defense of Post Human Dignity..., s. 205-207.

bakmaksızın, eşit temel hak ve özgürlüklere sahip olmasını sağlamak, insanlık onurunu rasyonel ve maksimum düzeyde her şarttan bağımsız bir biçimde korumaktır. Tüm toplumlarda birileri, diğerlerinden farklı ve üstün özelliklere sahip olabilir ama hukuk önünde ve onura sahip olmak yönünde herkes eşittir. Bu bağlamda toplumda eşitsizliğin oluşacağı kaygısıyla bilimsel ilerlemelerin önüne toptancı bir anlayışla, yasakçı biçimde set çekmemek gerekir.

3.3.2. Klonlama: İnsan Türünün Sonu mu?

Bir canlı hücrenin bölünmesi veya canlı hücre çekirdeğinin, çekirdeği alınmış bir başka hücre yumurtasına yerleştirilerek döllenmenin sağlanmasına, böylece bir organizmanın kendisiyle aynı genetik yapıya sahip organizmalar üretmesine, yani kendisini kopyalamasına klonlama adı verilmektedir. Klon ise; tek bir bireyden eşeysiz üreme yoluyla üretilmiş, genetik yapısı birbirinin tıpatıp aynı olan canlı topluluğuna karşılık gelen bir biyoloji terimidir¹²².

İlk klonlama çalışmaları 1980 yıllarının başlarında başlamış, ancak çalışmalar, 1997’de dünya kamuoyunun tanıdığı koyun “Dolly”nin genetik kopyasının yapılmasıyla, büyük ivme kazanmıştır. Klonlama insanlar için yeni bir üreme yöntemi olup, aseksüellik olarak ifade edilmiştir. Bunun nedeni, iki karşı cinsin katkılarından bağımsız olarak bir çocuğun meydana getirilerek seksüel üremenin ortadan kaldırılıyor oluşudur.¹²³

Klonlama yöntem olarak iki farklı amaca hizmet edebilmektedir. Bunlar; (1) “üreme amaçlı” (2) “tedavi amaçlı” klonlamadır. İlkinde amaç, kişinin vücut hücresindeki genetik bilginin kullanılması yoluyla, yapay yoldan döllenme gerçekleştirilmesi ve bireyin ikizi yaratılarak, üreme yeteneği olmayan kimsenin çocuk sahibi yapılmasıdır¹²⁴.

“Tedavi amaçlı” klonlamada ise; embriyolardan kök hücreler elde edilerek, yeni organ ve dokuların üretilmesi sağlanmaktadır. Bu yeni üretilen sağlıklı doku ve organlar, sağlıklı organları onarmak veya onlarla değiştirilmek üzere kullanılmaktadır. Klonlanmış dokuların en büyük avantajı, orjinaliyle tıpatıp aynı özelliklere sahip olduğu için, kişinin genetik

¹²² Zengin, s. 21.

¹²³ “The President’s Council on Bioethics: Human Cloning and Human Dignity: An Ethical Inquiry”, *Issues in Law and Medicine*, V: 18, 2002, s. 171; www.bioethics.gov, pre-publication version

¹²⁴ İrem Seyaloğlu/ Berna Şenel Erarlan/ İnci Hot/Tunç Demircan/ Gürsel Çetin, “Klonlamaya Genetik, Etik ve Hukuksal Açından Yaklaşım”, *Adli Tıp Dergisi*, 2017, s. 2.

yapısına uygun olması nedeniyle, vücut tarafından kolay kabul edilebilir olmasıdır. Vücudun bu dokuları reddetme riski bulunmamaktadır. Bu durum tıp alanında büyük ilerleme olarak nitelendirilmektedir çünkü bu konuda yaşanan en büyük sorun doku uyumsuzluklarıdır.¹²⁵

Tedavi edici klonlama biçimi ile üreme amaçlı klonlamanın başlangıç evreleri aynıysa da, tedavi amaçlı klonlamada kural olarak, oluşturulan embriyo ana rahmine yerleştirilmemekte, bunun yerine kök hücre elde etmek için kullanılmaktadır. Yani, klonlanan embriyonun kök hücreleri ayıklanarak insana dönüşmesi engellenmektedir. Bu bağlamda farklı tekniklerle de olsa bir embriyo üretilmekte, sonrasında amaca göre bu embriyo tahrip edilmekte veya ana rahmine yerleştirilerek insana dönüşmesine izin verilmektedir.

3.3.2.1.Klonlama Çalışmaları Karşısında İnsan Onuru a. Üreme Amaçlı Klonlama

Klonlama konusunda esas sorun insanın metalaşması kaygısıdır. Böyle bir durumda insan, genetik dizaynı önceden belirlenmiş ve kendisinin kaynağı olan veya kendisini üretenlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere var edilen bir eşya, nesne olarak nitelenmektedir¹²⁶. Zira klonlamanın doğal üreme işleminden kopmuş olması onu, özellikle etik açıdan sorunlu hale dönüştürmektedir.

Klonlama ile birlikte özgün organizmaların yok olacağı, genetik çeşitlilik ve varyasyonların sonunun gelebileceği ve biyolojik bakımdan benzersiz olmayan bireyler meydana gelmesinin insanlık onurunu zedeleyeceği ifade edilmektedir¹²⁷. Ancak insanın eşsizliğinin ortadan kalkması nedeniyle onurunun ihlal edildiği düşüncesi, insanı sadece genetik kodlardan ibaret bir varlık olarak kabul etmek anlamına gelecektir. Oysaki insanı eşsiz ve biricik kılan sadece genetik özellikleri değildir. Sözelimi; tek yumurta ikizlerinin genetik özdeşliği, her birinin kendine özgü ve biricik olmasına engel değildir. Yine, kendi kişiliğinde, başkasının iz ve amaçlarını görmenin klonun onurunun zedelenmesi sakıncası taşıdığı ifade edilmişse de, herkesin genetik bir aktarımla dünyaya geldiği akıldaki tutulmalıdır.

Öte yandan klonlamaya karşı getirilen diğer bir eleştiri de klonun, klonlandığı insana benzemesi umudu ve beklentisi nedeniyle psikolojik zarar görmesi ihtimalidir. Buna göre, benlik bilinci her insanda zaman

¹²⁵ Seyahioğlu/ Erarslan/ Hot/Demircan/ Çetin, s. 6-7; Yerdelen, s. 647.

¹²⁶ Yerdelen, s. 648.

¹²⁷ Yerdelen, s. 649.

içinde geliştiği halde klonlanmış insanda önceden hazır ve verili haldedir. Bu nedenle kişi varoluşuna ilişkin özgün bir kavrayıştan ve anlayıştan yoksundur¹²⁸.

Buna göre, klonlanmış kişiler, genetik olarak benzersiz olmadıklarından bağımsız bir birey ve özerk olmama duygusuna sahip olabilirler¹²⁹. Kişilerin kendilerine ait bir yaşamları olmadığı izlenimi doğurması nedeniyle bu durum “gölgede yaşam” olarak da adlandırılmıştır¹³⁰. Zira bu anlayışta klonlanmış çocuğun kendisini çekirdek bağlayıcısına, normal çocuğun ebeveynine hissettiğinden daha bağımlı hissedeceği kabul edilmektedir¹³¹.

Konuyu daha somut olarak değerlendirecek olursak; evlilik kurumu, soybağı, akrabalık ilişkisi gibi alanlarda da sorunların ortaya çıkabileceğini ifade etmek gerekir. Sözelimi; klonlanan kişinin, aslının çocuğu mu yoksa kardeşi mi olduğu, bunlar arasındaki hukuki, psikolojik, sosyolojik ilişkinin nasıl olacağı, hısımlık derecelerinin nasıl belirleneceği, evlenme yasalarının nasıl düzenleneceği önemli belirsizliklerdir ve doğuracağı sonuçlar bakımından düşündürücüdür¹³². Yine klonlamanın insan üzerinde uygulanmasının henüz güvenilirlikten uzak ve olgunlaşmamış olduğu göz önüne alındığında, engelli doğumların, insana benzemeyen varlıkların dünyaya gelmesine zemin hazırlayabileceği de ifade edilen önemli sakıncalar arasındadır¹³³.

Özellikle güvenlik argümanı çerçevesinde değerlendirilen bu sakıncaların, bugün itibarıyla insan klonlanmasının istisnasız olarak yasaklanmasını haklı kıldığı, zira bu yasağın koruduğu değerlerin, klonlanmış insanın en önde gelen yaşam hakkı ve sağlık menfaatlerine ilişkin ortaya çıktığı kabul edilmektedir¹³⁴. Nitekim, konuyla ilgili olarak,

¹²⁸ Zengin, s. 162,163.

¹²⁹ “National Bioethics Advisory Commission Reports On Cloning Human Beings” (<http://www.bioethics.gov/bioethics/pubs.html.7.3.1997>); Cin, s. 128.

¹³⁰ Soren Holm, “A Life in the Shadow: One Reason Why We Should Not Clone Humans” *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, V:7, 1998 s. 160-161; Onursal Cin, “Üreme Amaçlı Klonlamanın Cezalandırılabilirliği Üzerine Etik ve Hukuki Argümanlar”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 11, S:1-2, 2003, s. 129.

¹³¹ Dorothy Nelkin, “The Gene as a Cultural Icon”, *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, Vol.7 1998 ,s. 145; Cin, s. 129.

¹³² Cin, s. 133.

¹³³ Cin, s. 126; Yerdelen, s. 649.

¹³⁴ Trutz Rendtorff /Ludwig Winnacker, “Menschenwürde und Medizinische Konfliktfalle”, Berlin, 2000, s. 9; Cin, s. 125.

Biyotıp Sözleşmesi İnsan Klonlamasının Yasaklanmasına Dair Ek Protokol de¹³⁵ oldukça açık ve net bir yaklaşım benimsenmiştir. Protokol'e göre; “*canlı veya ölü olsun, bir başka insanla genetik olarak özdeş bir başka insan yaratmayı amaçlayan herhangi bir müdahale yasaktır*”.

BM İnsan Genomu Bildirisi'nin 11. maddesi de aynı yönde insan klonlamayı koşulsuz olarak yasaklamıştır¹³⁶. Belirtelim ki, bu yasakların sadece üreme amaçlı klonlamayı açıkça yasakladığı ifade edilmekte, bu nedenle tedavi edici klonlamanın bu kapsamda yer almadığı ileri sürülmektedir.

Söz konusu Sözleşmeler'de, üreme amaçlı klonlamanın yasaklanmasının nedeni olarak insan onuruna atıfta bulunmaktadır. Nitekim; “*insandan klonlama yoluyla ikinci bir insanın üretilmesi, insanın araçsallaştırılması, dolayısıyla insan onurunun çiğnenmesi, biyoloji ve tıbbın kötüye kullanılmasıdır*” ifadesi, Ek Protokol'ün gerekçesinde yer almıştır Buna göre insanların belirli amaçlar uğruna klonlanarak, üçüncü kişilerin menfaati için genetik yapılarının önceden belirlenmesi, insan kimliğine bir saldırıdır¹³⁷. Buna göre; klonlanan insan ancak aslının bir kopyasıdır ve kendine özgü kimlikten yoksundur. Klonun nitelikleri doğal olmayıp, tesadüfi olarak belirlenmemiştir. Bu durum, kendisini oluşturanların hizmetinde klonu hem eşya statüsüne indirgemekte, hem de kendi kişiliğinde başkasının iz ve amaçlarını görmek klonun onurunu ihlal etmektedir¹³⁸. Klonlama yöntemi ile bir insan üretildiğinde, dünyaya gelen klonun varlık nedeni, üçüncü kişilerin ilgi ve menfaatleri olup, bu ilgi özellikle klonun genetik yapısına yöneliktir¹³⁹.

¹³⁵ Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesinin İnsan Klonlanmasının Yasaklanmasına Dair Ek Protokolü (No: 168, “*Additional Protocol to the Convention for the protection of Human Rights and Human Dignity With Regard to Application of Biology and Medicine/Convention on Human Rights and Biomedicine on the Prohibition of Cloning Human Beings*”)12.Ocak 1998'de Avrupa Konseyi, tarafından imzaya açılmıştır ve 1 Mart 2001'de yürürlüğe girmiştir.

¹³⁶ İnsan Klonlamaya Dair Birleşmiş Milletler Bildirisi (“*United Nations Declaration on Human Cloning*”) Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 8 Mart 2005 tarihli ve 59/280 sayılı kararıyla kabul edilmiştir.

¹³⁷ Fuat S. Oduncu, “Klonierung von Menschen-biologisch-technische Grundlagen, ethischrechtliche Bewertung”, *Ethik in der Medizin*, 2001, s. 111.

¹³⁸ Gürbüz, s 72-73; Frank Saliger, “Das Verbot des Reproduktiven Klonens nach dem 1. Zusatzprotokoll zum Menschenrechtsübereinkommen”, *Kamu Hukuku Arşivi Dergisi*, 2005, s. 153

¹³⁹ Yerdelen, s.650.

Öte yandan, çocuk sahibi olamayan çiftler için bir üreme biçimi olarak kabul edildiğinde bile, klonun ebeveynlerinin amaçları için araç haline dönüşeceği ve bu nedenle insan onuruna aykırılık taşıyacağı ileri sürülmüştür¹⁴⁰. Ancak her çocuğun dünyaya gelmesinde tercih edilecek yöntemler vardır. Bunlar doğal yollardan olabileceği gibi, yapay yollarla da gerçekleştirilebilir. Çocuk sahibi olmak için başvurulun yöntemler, çocuğun bizzatı amaç olması gerçeğini ortadan kaldırmaz.

Özetle, belirtmek gerekir ki, klonlamaya karşı duranların itirazları arasında; insan genetik havuzunun zarar görmesi, klonlama sonucu organların zarar görmesi, bağışıklık sisteminin zayıflaması, doğum oranlarının düşmesi, genetik çeşitliliğin yok olması, doğal dengenin bozulması, henüz güvenilirliği kanıtlanmamış bilimsel çalışma ve deneylerin yapılmasının insanlarda ağır ve telafisi mümkün olmayan hasarlara yol açma olasılığı, bu yöntemin askeri ve siyasi hedeflere ulaşmak için öjenizme hizmet eder biçimde kullanılabilme sakıncaları sayılmaktadır¹⁴¹. Bu sakıncalar, üreme amaçlı klonlamanın koşulsuz biçimde yasaklanması sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda, “tedavi amaçlı klonlamanın” aksine, “üreme amaçlı klonlama” kamuoyunun geniş bir kesimi tarafından reddedilmektedir¹⁴².

b. Tedavi Amaçlı Klonlama

Tedavi amaçlı klonlamada, yeni doku ve organların oluşturulması ve bunların tedavi amaçlı olarak kullanılması hedeflendiği için tıbbi yardım amacı öne çıkmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz üzere, üretim amaçlı ve tedavi amaçlı klonlamanın başlangıç evreleri ve geliştiriliş aşamaları aynı olsa da embriyonun ana rahmine yerleştirilmiyor olması aralarındaki temel farkı ortaya koyar. Zira tedavi amaçlı klonlama yönteminde, vücudun herhangi bir doku veya organına dönüşebilecek potansiyele sahip embriyo oluşturulmakta ve sonra da kullanılmak üzere tahrip edilmektedir. Yani, embriyo bir başka kişinin sağlığını kazanması ve tedavisi için yok edileceği bilinerek oluşturulmaktadır.

Bu durumun, insan yaşamının her türlü değerinin inkarı anlamına geldiği ve embriyoyu araçsallaştıracağı ileri sürülmüştür. Tahrip edilen sözkonusu embriyoyu, insan olma yolunda potansiyel olarak kabul ettiğimizde,

¹⁴⁰ Gürbüz, s. 73.

¹⁴¹ Seyalioğlu/ Erarslan/ Hot/Demircan/ Çetin, s. 9.

¹⁴² Seyalioğlu/ Erarslan/ Hot/Demircan/ Çetin, s. 8.

onurunun nasıl ve ne ölçüde korunacağı sorusu, embriyoya ne zamandan itibaren yaşama hakkı atfetmeliyiz sorusunun cevabına bağlıdır. Ancak buna cevap vermek kolay değildir ve ayrı bir tartışma konusudur¹⁴³. Zira embriyonun ne zaman canlı bir varlık haline dönüştüğü konusunda tıp bilimi çeşitli veriler sunsa da üzerinde uzlaşmış bir zaman aralığı yoktur¹⁴⁴.

Biyotıp Sözleşmesi dahil konuyu düzenleyen birçok devlette embriyonun yaşama hakkının başlangıcına ilişkin net bir yaklaşım benimsememiştir. Buna göre bazılarına göre embriyo sadece bir hücreler kitlesi iken, bazılarına göre yaşama hakkı dahil tüm haklara sahip olması gereken bireydir¹⁴⁵.

Burada yeni bir soru gündeme gelir; yaşam hakkı ve insan onuru birbirinden bağımsız değerlendirilebilir mi? Yani insan yaşamının olmadığı yerde insan onuru yoktur denilebilir mi? Bu doğrultuda sözgelimi; embriyonun yaşam hakkını kabul etmiyorsak bile ona onur atfedebilir miyiz¹⁴⁶? Alman Anayasa Mahkemesi'ne göre; “insan yaşamının olduğu yerde insan onuru da vardır”. Bu bağlamda yaşam hakkı olmayanın insan onuru yok mudur? İnsan olmaya yönelik sürecin her bir basamağında insan onuru tanınmalı mıdır yoksa insan olarak gelişmek üzere yaratılmadığı için bazı embriyolar insan olma potansiyeline zaten hiç sahip olmamışlar mıdır?

Bize göre yaşama hakkı ve insan onuru birbirinden bağımsız değerlendirilmelidir. Zira, insan onuru hiçbir hak ve hukuki değer ile ölçülebilir değildir. Bu nedenle gerek yaşamın olduğu yerde ve gerekse olmadığı yerde de bulunmaktadır.¹⁴⁷ Nitekim bitkisel yaşam, koma hali, bilincin geri dönülmez biçimde kapandığı haller gibi bilinçli bir yaşamdan söz edilmeyen durumlarda dahi, kişinin onuru, korunacak bir değer olmaya devam etmektedir. Aynı durum ölümden sonra da geçerlidir. Doğaldır ki, insan biyolojik olarak sadece “yaşayan canlı bir varlık- nefes alıp veren bir canlı” olarak kabul edildiğinde, aynı kaniya varılması güçtür.

Biyotıp Sözleşmesi'nin 18/2. maddesine göre; “*araştırma amacıyla embriyoların yaratılması yasaktır*”. Bu sayede potansiyel insan olma

¹⁴³ Canlı varlık olma hali; “kimilerine göre, ceninin uzuvlarının veya sinir sisteminin oluşmaya başladığı, kimilerine göre döllenmenin gerçekleştiği, kimilerine göre ise kutsal kitapların ve çeşitli inanışların işaret ettiği anlardır”; Tacir, s. 1304-1305.

¹⁴⁴ Hamide Tacir, “Yaşama Hakkı Kapsamında Yaşamın Başlangıcı”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırmaları Dergisi Nur Centel'e Armağan*, C:19, S:2, 2013, s.1304.

¹⁴⁵ Yerdelen, s. 650; Tacir, s. 1304-1305.

¹⁴⁶ Gürbüz, s. 64.

¹⁴⁷ Ulfried Neumann, “Die Würde des Menschen, in der Diskussion um Gentechnologie und Befruchtungstechnologien”, ARSP; Wiesbaden,1998, s. 154; Cin, s. 130.

yolunda olan embriyonun araç haline gelmesi engellenmektedir. Ancak konumuz açısından dikkat çekici nokta, tedavi amaçlı klonlamanın bu kapsama dahil olup olmadığı noktasında ortaya çıkmaktadır. Zira, bazı görüşler, yukarıda da değindiğimiz üzere, Sözleşme maddesini dar yorumlayarak, araştırma amacıyla embriyo yaratılmanın yasaklandığını buna karşın, tedavi amaçlı embriyo yaratılmasının yasaklanmadığını ileri sürmektedir¹⁴⁸. Ancak bize göre tedavici edici çalışmaların yapılması için tahrip edilmek üzere embriyo üretilmesinin, araştırma amacıyla embriyo yaratmaktan bir farkı bulunmamaktadır. O nedenle yasağın tedavi edici klonlama yöntemini de kapsadığı düşünülmelidir. Öte yandan, tedavi amaçlı klonlamada, embriyonun insan haline gelerek doğması değil de salt doku üretimi hedeflendiğinden ve bu nedenle biyolojik gelişim erken evrede kesildiğinden, insan onurunun korunmasını gerektirecek bir durumun bulunmadığı ifade edilmektedir¹⁴⁹. Ayrıca embriyoların yerleştirilmeden (implant) önce böyle bir potansiyele sahip olmadığı bu kapsamda savunulan diğer görüşler arasındadır¹⁵⁰. Embriyonun tahrip edilmek üzere oluşturulmasının insanlık onuru açısından sakıncalı bulunmayan görüş şu örnekten hareket etmektedir: “100 embriyonun dondurulduğu bir dolap ile bir çocuğun içinde bulunduğu bir laboratuvarında yangın çıksa ve bunlardan birini kurtarmak gerekse, çoğu insanın tercihi çocuğu kurtarmaktan yana olacaktır¹⁵¹. İşte bunun nedeni, “birşeyin potansiyelini taşımak” ile “o şeyi olmak” arasında farktan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle savunulanın aksine, bilimin gelişmesiyle, yeni tedavi yöntemlerin bulunması ve bundan insanlığa faydalı sonuçların elde edilmesinin engellenmesi esasen insanlık onuru açısından ihlal teşkil etmektedir. Zira embriyo üzerinde yapılacak araştırmalarda temel hedef insalığın iyiliği olup bu yolda yok edilen embriyolar amaç değil, sonuçtur. Getirilecek kısıtlamaların, gelişen ve değişen insanın ihtiyaçları doğrultusunda, yasaklamalardan çok düzenleyici biçimde yapılması, bunlar arasında optimal bir denge bulma olasılığını artıracaktır.

¹⁴⁸ Seyalioğlu/ Erarşlan/ Hot/Demircan/ Çetin, s. 11; Gürbüz, s. 66.

¹⁴⁹ Zengin, s. 177-178; Seyalioğlu/ Erarşlan/ Hot/Demircan/ Çetin, s. 11; Gürbüz, s. 38

¹⁵⁰ Margaret Foster Riley, “A Critique on Human Cloning and Human Dignity: The Report of the President’s Council on Bioethics”, *Journal of Law and Politics*, V.20, 2004, s. 475; Zengin, s.178; Seyalioğlu/ Erarşlan/ Hot/Demircan/ Çetin, s. 38.

¹⁵¹ Bu varsayım ilk defa, University of Virginia’da, William F. May tarafından 31 Ekim 2003 te seminer dersinde ifade edilmiştir; aktaran Riley, s. 477.

3.3.2.2. Ara Değerlendirme

Üreme yeteneği olmayan çiftlerin çocuk sahibi olması, genetik hastalığa sahip ebeveynlerin bu genleri taşımayan sağlıklı çocuklar dünyaya getirebilmesi, klonlanan organ ve dokularla daha sağlıklı ve uzun yaşama sahip olma, çaresiz ve acı verici hastalıklardan kurtulma imkanları gibi durumlar klonlama yönteminin olası yararları olarak ifade edilse de, özellikle üreme amaçlı klonlamaya karşı itirazlar belirgin biçimde yükselmektedir. Bu bağlamda yukarıda detaylı olarak açıklamaya çalıştığımız itirazları şu biçimde özetlemek mümkündür¹⁵²;

i. Klonlama yöntemi güvenilir değildir. Günümüz teknolojisi, klonlamayı kabul etsek bile, hala çok risklidir. Bir sürü düşük yapılmasına, hastalıklı veya engelli bebeklerin dünyaya gelmesine neden olabileceği gibi, insalığın ortak mirası olan gen havuzunda birtakım dejenerasyonlara ve bozulmalara yol açabilecektir¹⁵³.”

*ii. Klonun eşsiz, biricik ve benzersiz olma hakkı ihlal edilmiş olacaktır*¹⁵⁴. Ancak bu yaklaşıma itiraz, temel olarak, insan kişiliğinin ve biricikliğinin sadece genetik özelliklere indirgenemeyeceği noktasında ortaya çıkmaktadır. Buna göre insan kişilik, karakter ve bireyselliğin oluşmasında çevrenin büyük katkısı göz ardı edilemez. Bireyin kişilik olarak eşsizliği onun kendi doğal çevresi ve arkadaşlarıyla ilişkisi, bulunduğu kültürel çevresiyle iletişimi ve kendini geliştirme süreciyle ilgilidir. Bu nedenle insan genetiğın tek belirleyici olduğunu savunmak güçtür¹⁵⁵. Birlikte yetiştirilmiş olsalar dahi, genetik olarak aynı özelliklere sahip, tek yumurta ikizlerinin eşsiz ve biricik olmadıklarını söylemek mümkün değildir. Klonlanan kişi ile klon sadece fiziksel olarak aynı olacaktır, düşünce ve ruh olarak tamamen ayrı kişilerdir. İnsanı insan yapan da taşıdığı ruh değil midir¹⁵⁶? Öte yandan bir klonun “*ben genetik olarak eşsiz değilim, bu yüzden insan değilim*” veya “*hiç varolmamayı tercih ederdim*” diyebileceği akla yakın gelmemektedir. Sonuçta klonlama bir üreme yöntemidir ve

¹⁵² Charles Foster, “Human Dignity in Bioethics and Law”, *Hart Publishing*, 2011, s. 81-82.

¹⁵³ The President’s Council on Bioethics: Human Cloning and Human Dignity: An Ethical Inquiry..., s. 170; Foster, s. 81.

¹⁵⁴ The President’s Council on Bioethics: Human Cloning and Human Dignity: An Ethical Inquiry..., s. 174; Foster, s. 81;

¹⁵⁵ Thomas Gutmann, “Auf der suche nach einem rechtsgut: Zur Strafbarkeit des Klonens von Menschen”, *Medizinstrafrecht*, Stuttgart, 2000 s. 364; s. Cin, s. 129

¹⁵⁶ Clark Garrison, “Who is Clone?” *J.A.M.A.*, December, 2002, s.261.

ortaya çıkan bir insandır. Klonlanmış olması bu insanın haklara ve onura sahip olmadığı anlamına gelmez.

iii. *Klonlama aile yapısı ve hısımlık derecesinin belirlenmesinde sorunlar meydana getirecektir*¹⁵⁷. Klonlanan kişi annesin veya babasının kardeşi mi yoksa çocuğu mu olacaktır, aralarında sosyolojik ve hukuki ne tür bir kan bağı tesis edilecektir. Bu husus gelecekte çözülmesi gereken önemli teknik sorunlardan biridir.

iv. *Kadın aleyhine ayrımcılığa yol açacaktır*. Zira bu yöntemde, üreme tedavisi gören kadınların hem psikolojik hem fiziksel olarak ağır baskıya maruz kaldıkları; yumurtanın alınması, embriyonun oluşturulması, embriyonun transferi gibi aşamalarda meydana gelecek travmaları öncelikli olarak kadınların yaşadığı ifade edilmektedir¹⁵⁸.

v. *Klonlama yönteminin askeri ve siyasi menfaatler için kullanılması durumunda insanlık medeniyeti büyük zarar görecektir*. Sözelimi; askeri ve siyasi alanda kullanılmak üzere koloniler oluşturulması, klonların bioterör yaratması ve kitle imha silahları haline dönüştürülmesi olasılıkları gibi. Bu bağlamda Nazi Almanyası'nda belirginleşen ve üstün ari ırk yaratmak amacıyla yapılan uygulamalar daha gelişmiş tekniklerle klonlamada vücut bulabilecektir. Daha dayanıklı, daha dirençli, bedenen ve mental olarak idealize edilmiş bir neslin oluşturulması insanlık açısından tedirgin edici bulunmaktadır¹⁵⁹. Ancak öjenizm tehlikesi bu gelişmelerden bağımsız olarakta mevcuttur ve salt klonlamanın ortaya çıkardığı bir sakınca değildir.

vi. *“Klonlama bir çeşit üretim demektir. Üretim ise araçsallaştırmadır.”* Buna göre bebekler doğaya özgü biçimde yapılmamakta (made) sadece bu yöntemle elde edilmektedir(begotten). Bu biçimde üretim haline geçildiğinde, insanlık kimliğinin kaybolması ve insanlık onurunun zedelenmesi en büyük risklerden biridir. Zira kişi olmak ile “şey” olmak arasındaki sınırın belirsizleşmesi mümkündür. Bir insana üçüncü kişilerin amaçları uğruna genetik müdahalede bulunmak, insanın bizatihi amaç olma durumunu ihlal eden bir araçsallaştırmadır. Zira bu durumda insanın özü, insanın salt insan olması ve taşıdığı özgün değer zedelenmektedir. Diğer yandan araçsallaştırma argümanının kabul etmeyen görüş; ebeveynlerin, sağlıklı ve kendilerine genetik olarak akraba bir çocuğa sahip olmak

¹⁵⁷ The President's Council on Bioethics: Human Cloning and Human Dignity: An Ethical Inquiry..., s. 175.

¹⁵⁸ Foster, s. 82; Zengin, s. 181.

¹⁵⁹ Cin, s. 136.

amacıyla bu yöntemi seçebileceklerini ve böyle bir durumda, doğacak çocuğun başlı başına bir amaç olacağını ifade etmektedir¹⁶⁰.

SONUÇ

1- Biyotıp uygulamaları açısından insan onuru ile ilgili temel sorunlardan biri, bireysel özerklik ile insan onuru arasındaki ilişkide ortaya çıkmaktadır. Zira bazı durumlarda özerklik insan onurunun bir unsuru olarak ortaya çıkarırken, bazı durumlarda, insan onuru kişisel özerkliği sınırlamak için kullanılmaktadır. Ve hatta kişiyi kendine karşı koruma aracı haline dönüşmektedir. Bu durumda insan onurunu korumak adına devletin özgürlüklere müdahale alanının genişlemesi sakıncası olduğu savunulsa da bireysel özgürlükler sınırlandırılırken asıl konu, anayasal yada yasal yönden getirilmiş güvencelere aykırı davranılmamış olmasıdır.

2- İnsan onuru kavramının yeniden ve güçlü bir biçimde gündeme gelmesinin önemli nedeni, Biyotıp alanında yaşanan gelişmelerin insan haklarına ve insan türünün devamına yönelik yeni tehditler doğurduğu varsayımıdır. *İnsan onurunun niteliği açısından, özellikle biyotıp uygulamaları bağlamında öne çıkan en önemli nokta da, insan onurunun bireysel olma yönünün yanı sıra, kolektif olma yönüdür.* Bu bağlamda son yıllarda, insan onurunun korunması ifadesi, salt bireyin içsel değerinin, özünün korunmasına anlamında değil, bir bütün olarak insanlık değerlerinin korunması biçiminde anlaşılmaktadır. Bireysel insan onurunda, somut bir biçimde insana yönelmiş korunan bir hak varken; kolektif insanlık onurunda, insan kimliği, insan yaşamı, gelecek nesiller gibi daha soyut kavramlar korunmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla, bugün insanlık onurunun kolektif olarak korunması gereğine daha çok vurgu yapılması gereklidir¹⁶¹.

3- Biyotıp uygulamalarında insan onurunun bireyi yetkilendirici bir hak olma özelliğinin yanı sıra birey açısından getirdiği yükümlülük, bir ödev niteliği taşımaktan çok bir gereklilik biçiminde ortaya çıkmakta, insan onurunun korunması açısından sınırlandırıcı değil koruyucu işlev görmektedir. Bireylerin kendileri rıza gösterse bile onurlarına yönelik tehditlerden korunmayı hak ettikleri kabul edildiğinde, kişinin kendine rağmen onurunun korunması bu yükümlülük kapsamında düşünülmelidir. Zira gerek insan onuruna saygı gösterilmesi, gerekse kolektif olarak

¹⁶⁰ Cin, s. 132.

¹⁶¹ Adnorno, s. 5

“insanlık onuru”nun korunması, insan onuru temelinde oluşan insan hakları fikrinin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.

4- İnsan yapısının esas itibariyle biyolojik olduğunu kabul eden yaklaşım, insanın temel özelliklerinin değişim karşısında korunması gerektiğini ve türü değiştirecek düzeyde biyoteknolojinin kullanımının insanlığa karşı suç olduğunu kabul etmektedir. Ancak insan olmanın limiti var mıdır? Bunu kim ve nasıl belirleyecektir. İGT ile insanın fiziksel, bilişsel ve mental olarak kendini geliştirmesi karşısında insanlık onuru gerçekten tehdit altında mıdır? Tedavi amaçlı olsun veya olmasın, genetik müdahaleler ya da klonlama yöntemleriyle insanın kendi sınırlarını aşması, yeni sınırlar keşfetmesi gerçekten de insanlık türünün sonunun geldiği biçimde yorumlanabilir mi? Tüm bu sınırları aşarken gerçekten insanlık onuru nasıl korunabilir? gibi sorulara net bir cevap vermek zordur. Ancak belirtilmelidir ki, farklı yetenek ve kapasiteye sahip olsalar bile insanlar ahlaki ve hukuki açıdan eşittirler. Bir insanın diğerine oranla daha yetenekli, akıllı veya güzel olması, onun bu özelliklere sahip olmayanların üzerinde yer almasını sağlamaz. Hatta tüm insanların onura sahip olması bakımından eşit olduklarının kabul edilmesinin temelinde, bazı belirli kapasiteye sahip olanların diğerlerine hükmetmesinin engellenmesi yer almaktadır¹⁶². İnsanlar farklı yetenek ve kapasitelere sahip olsalar da onura sahip olmak bakımından eşittirler. Buna göre insan vücudunun sıradan bir obje biçiminde algılanması, temel değerlerini ve haklarını zedeleyecek biçimde muamele görmesi, gerek insanlık onuru gerekse insanlık onurunun üzerine oluşturulan temel değerler açısından kabul edilebilir değildir. Öte yandan bu gelişmeler ve uygulamaların insanlık onuru açısından tehdit edici yönlere sahip olduğu kabul edilse bile, insanlık çağlar boyu buna benzer tehditler altında kalmıştır ve bu tehditlere yabancı değildir. Dünyada nükleer enerjinin bulunması, atom bombasının yapılması, silahlanmanın artması, kimyasal silahların üretilmesi, doğanın sömürülmesi ve global ısınmanın başlaması ile birlikte insanın yaşarkalma sorunu ortaya çıkmıştır. Ayrıca ağır insan hakları ihlalleri, soykırım, insanlığa karşı işlenen suçlar da içinde yaşadığımız dünyanın acı gerçekleridir. Kan transferi, kürtaj, yapay dölleme, ötanazi, organ ve doku nakli gibi konular bugün büyük ölçüde genel bir uzlaşma zeminine oturmuşsa da, yakın geçmişin en tartışmalı meselelerini oluşturmuştur. O nedenle, biyoteknolojik gelişmeler karşısında insan onurunun korunması, bu gelişmelerle insanlığın sağlayacağı faydayı

¹⁶² Bostrom/Roache, “*Ethical Issues* s. 24.

görmezden gelen yaklaşımları titizlikle ayrımalı, konulara ihtiyatlı ama önyargılardan uzak biçimde yaklaşılmalıdır.

Çocuk sahibi olamayan bir çiftin klonlama yoluyla çocuk sahibi olması, genetik bozuklukların ayıklanarak sağlıklı nesillerin meydana gelmesi, dermansız birçok hastalığa çare bulunarak, insalığın çektiği acıların dindirilmesi ve insanın kendini gerçekleştirme bu teknolojiler sayesinde mümkün olacak ise, bunların toptancı bir anlayışla yasaklanmasının da insanlık onurunun zedelenmesi sonucunu doğurabileceği akılda tutulmalıdır. Çünkü insanlık tarihi varolmasından bugüne dek, korkulan tüm senaryolara rağmen kendini koruyarak ve kendini gerçekleştirerek gelmiş, yeniliklere kendini adapte edebilmiştir. Atalarımızın gözünden bakıldığında, bizler de internet kullanan, dünyanın her yeriyle anında bağlantıya geçebilen, akıllı cep telefonlarıyla görüntülü iletişim kuran, dünyanın yuvarlak olduğunu bilen!, birçok hastalığın mikrobunu yeryüzünden silmiş, yaşam süresini uzatmış, yaşlanmayı geciktirmiş, kalp naklini gerçekleştirmiş, roket ve uçağı keşfetmiş, buna benzer birçok yeniliğe ayak uydurmuş post-insanlar sayılabiliriz.

Dolayısıyla, hukuk düzenlemelerin amacı koşulsuz yasaklamalarla bu gelişmeyi durdurmak değil, bu gelişmeler yaşanırken insan onuruna uygun biçimde sürecin daha tutarlı ve sağlam biçimde yol almasını sağlamak olmalıdır. Bu bağlamda, ortak davranış ve etik kurallarının geliştirilmesi, uluslararası işbirliğine duyulan gereksinim konusunda farkındalığın artırılması, yeniliklerin şeffaf bir biçimde kamuoyu ile paylaşılması ve tartışılması, insan onurunu zedeleyebilecek yöntemlerle ilgili hukuki denetimlerin artırılarak kontrolsüz çalışmaların en aza indirgenmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Adorno, Roberto. "The Dual Role of Human Dignity in Bioethics." *Medicine, Health Care and Philosophy* (2011): 5.
- Alpinar-Sencan, Zümrüt. "A Social Understanding of Dignity: A Promising Approach in the Organ Selling Debate." *Bioethica Forum*, (2014): 149.
- Annas, George. **American Bioethics: Crossing Human Rights and Health Law Boundries**. Oxford University Press, 2005.
- Arslan, Kahan Onur. "İnsan Onuru Kavramı İnsan Onuru Kavram Ve Koruma Tedbirleri Bağlamında Temel Bir İlke Olarak İnsan Onurunun Korunması" (çevrimiçi)<http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2015-120-1511>, 23.07.2018.

- Aşar, Haluk. "İnsan Hakları Düşüncesinin Temeli Olan İnsanın Onuru Sorunu." *Felsefe Dünyası* 1 (2014): 234.
- Aydemir, Firdevs and Gülzade Uysal. "Genetik, Genomik Bilimi ve Hemşirelik." *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi* (2010): 96.
- Aydın, Erdem. **Tıp Etiğine Giriş**. Ankara: Pegem, 2001:4.
- Aydın, Turhan. "İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (2013): 375.
- Beyleveld, Deryck; Brownsword Roger, **Human Dignity in Bioethics and Biolaw**, Oxford University Press; 2004.
- Bostrom, Nick. "In Defense of Posthuman Dignity." *Bioethics* 19.3 (2005): 202.
- Bostrom, Nick. "The Transhumanist FAQ." (2003): 7-14.
- Bostrom, Nick and Rebecca Roache. "'Ethical Issues in Human Enhancement" **New Waves in Applied Ethics** içinde; Ed. Jesper Ryberg, Thomas Petersen and Clark Wolf. 2008: 120.
- Barilan, Michael. **Human Dignity, Human Rights and Responsibility**, *MIT Press*, 2012, s. 93-95.
- Brownsword, Roger. "Freedom of Contract, Human Rights and Human Dignity." **Human Rights in Private Law** içinde; Ed. Daphne Barak Eren Daniel Friedmann. Oregon: Hart Publishing, 2001.
- Brownsword, Roger. "Human Dignity From A Legal Perspective." **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives** içinde; Ed. Jens Braarvig, Roger Brownsword and Diether Mieth Marcus Düwell. Cambridge University Press.
- Cin, Onursal. "Üreme Amaçlı Klonlamanın Cezalandırılabilirliği Üzerine Etik ve Hukuki Argümanlar." *SÜHFD*, 11 (2003): 129.
- Council of Europe, No:164, Preamble, "European Treaty Series." Avrupa Konseyi Resmi Sitesi.
- Çakar, Ayşe Seymen. "Hukuki Bir Kavram Olarak İnsan Onuru." 3. Hukukun Gençleri Sempozyumu. Antalya: Umut Vakfı Araştırma Merkezi 2013.
- Çetin, Başak Işıl. "Gen-Etik" Bilgi ve Çalışma Hayatında Ayrımcılık: Türkiye İçin Proaktif Bir Model Önerisi." *İş Ahlakı Dergisi* (2017): 8.
- Dadak, Kemal. "Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı." *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (2015): 314-315.
- D, David Beyleveld and Brownsword Roger. *Human Dignity in Bioethics and Biolaw*. Oxford University Press, 2004.

- Demir, Aysel. "Etik Açısından İnsan Genom Projesi." İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi (2013): 318.
- Deryck, Beyleveld "**Human Dignity in Bioethics and Biolaw**" Oxford Scholarshiponline, 2012:113-124.
- Doğan, İlyas. "Alman Öğretisinde İnsan Onuru ve Güncel Sorunlar Hakkında Kısa Bir Giriş." Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2 (2005):53.
- Dürig, Günter. Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde. Archiv für öffentliches Recht 2, 1956.
- Dworkin, Ronald. **Taking Rights Seriously**. Cambridge: Harvard University Press, 1994: 236.
- Egesoy, Halit, Hayrettin Gümüşdağ and Kartal Alpaslan. "Gen Dopingi ve Sportif Performans." Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (2013): 71-85.
- Emini, M.Emin. "Hak Kavramı." Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 12 (2004): 204.
- European Parliament. "Human Enhancement Study." Science and Technology Options Assesement. 2005. 5-6.
- Fenton, Elizabeth. **Genetic Enhancement-A Threat To Human Rights**. Blackwell Publishing, 2005:4
- Foster, Charles. "Human Dignity in Bioethics and Law". Hart Publishing, 2011: 81-82.
- Fukuyama, Francis. **İnsan Ötesi Geleceğimiz**. Çev. Çiğdem Aksoy Fromm. Ankara: ODT, 2003.
- Garrison, Clark. "Who is Clone?" J.A.M.A (2002): 261.
- Gemalmaz, Mehmet Semih. **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**. İstanbul: Legal Yayıncılık, 2007:935-936.
- Genetik Terimler Sözlüğü. *Sinogenetik Kavramlar*. İstanbul: Türk Hemotoloji Derneği.
- Gören, Zafer. **Anayasa Hukuku**. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006.
- Gutmann, Thomas. "Auf der suche nach einem rechtsgut: Zur Strafbarkeit des Klonens von Menschen ." Medizinstrafrecht (2000): 364.
- Gül, Cengiz. "Klonlama ve Kök Hücre Çalışmaları Karşısından İnsan Onurunun Korunması Hakkı." Hukuk,Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi e-akademi, (2010): 1.
- Gürbüz, Nagehan. **Biyotıp Hukukunda İnsan Onuru**. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014.
- Habermas, Jürgen. **İnsan Doğasının Geleceği**. Çev. Kaan H. Ökten. İstanbul: Everest Yayınları, 2003:33.

- Haferkamp, Björn. "The Concept of Human Dignity:An Annotated Bibliography." **Sanctity of Life and Human Dignity:An Annotated Bibliography** içinde, Ed. Kurt Bayertz. 284.
- Heinzman, Richard. "İnsan ve İnsan Onuru- Toplumsal Yaşam İçin Etik ve Ahlak ." 2010. (çevrimiçi)www.konrad.org.tr/Islam. 22.07.2018.
- Holm, Soren. "A Life in the Shadow: One Reason Why We Should Not Clone Humans." *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics* 7 (1998): 160-161.
- "Human Enhancement" A Discussion Document, *Conference on European Churches*.(çevrimiçi)http://www.ceceurope.org 22.07.2018
- Janet Brewer. "Health Law, Human Rights and the Biomedical Convention: Essays in Honour of Henriette Roscam Abbing." *Medical Law Review* 15 .1 (2007):136
- Kaboğlu, Ö. İbrahim. "Dayanışma Haklarının Hukuksal Değeri." *İnsan Hakları Yıllığı*: 37-48.
- Kaboğlu, Ö. İbrahim. "İnsan Haklarının Gelişmeci Özelliği ve Anayasa Yargısı." *Anayasa Yargısı* 9 (1992): 123.
- Kain, Eric. "The Politics of Biology: Bioproggressives vs. Bioconservatives" (çevrimiçi)https://www.forbes.com/sites/erikkain/2012/02/22, 10.07.2018
- Kant, Immanuel. **Groundwork of Metaphysic of Morals**. Çev. H.J. Paton. London: Harper Torchbook Edition.
- Kass, Leon .R. "Ageless Bodies Happy Souls: Biotechnology and The Pursuit of Perfection." *The New Atlantis* (2003): 20.
- King, David S. "Preimplantation Genetic Diognosis And The New Eugenics." *Journal Of Medical Ethics* 25 (1999): 176-182.
- Klaus Stern. *Das Staatsrecht der Bundesrepublik* (çevrimiçi) <https://d-nb.info/941326322/04> 25.07.2018
- Kuçuradi, İoanna. **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri**. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1982.
- Livanelioğlu, K. "Sporda Gen Dopingi Uluslararası Sempozyumu", 1998.
- Lukov, Pawel. "Difficult Legacy: Human Dignity as the Founding Value of Human Rights." *A Human Rights Review*: 1-17.
- Maradiegue, Ann. "A Resource Guide for Learning About Genetics." 2008. <http://ojin.nursingworld.org/MainMenuCategories>.
- Midgley, Mary. "Towards an Ethic of Global Responsibility." **Human Rights in Global Politics** içinde Ed. T. Dunne and N.J. Wheeler. Cambridge: Cambridge University Press, 1990: 160.
- Naser, Curtis. "High Speed Genetic Testing Technology and the Computerization of the Medical Record." **Genetic Information;** *YUHFD Vol. XV No.2 (2018)*

- Acquisition, Access and Control** içinde Ed. Alison Thompson and Ruth Chadwick. 1999:105.
- National Bioethics Advisory Commission Reports On Cloning Human Beings. (çevrimiçi) <http://www.bioethics.gov/bioethics/pubs.html.7.3.1997>." 22.07.2018.
- National Health and Medical Research Council. *Ethical Guidelines*. Appendix C3 vols. 2007.
- Nelkin, Dorothy. "The Gene as a Cultural Icon." *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics* 7 (1998): 145.
- Neumann, Ulfried. "Die Würde des Menschen, in der Diskussion um Gentechnologie und Befruchtungstechnologien", *ARSP*, Wiesbaden.1998:154.
- Oduncu, Fuat S. "Klonierung von Menschen-biologisch-technische Grundlagen, ethischrechtliche Bewertung." *Ethik in der Medizin* (2001): 111.
- Öztürk, Bahri and Mustafa Ruhan Erdem. **Uygulamalı Ceza Hukuku ve Güvenlik Tedbirleri Hukuku**. Ankara: Seçkin, 2001.42.
- Parfenchyk, Volha and Alexander Flos. "Human Dignity in a Comparative Perspective: Embryo Protection Regimes in Italy and Germany." *Law Innovation and Technology* (2017): 13.
- Parker, Lyn. "Reshaping The Human Condition Exploring Human Enhancement." Foreword. Ed. Huub Dijnstbloem, Danielle Ringoir and Zonneveld Leo. Rathenau Institute, 2008: 9.
- Rashnonejad, Afrooz, B. Durmaz and Ferda Özkınay. "Gen Tedavisinin Temel İlkeleri ve Son Gelişmeler." *Ege Tıp Dergisi* (2014): 231-240.
- Rendtorff, Trutz and Ludwig Winnacker. *Menschenwürde und Medizinische Konfliktfalle*. Berlin, 2000.
- Riggs, Leslie. "Teknoloji İle Değişen İnsan: Post-Human." (çevrimiçi) <http://www.theposthuman.org/uploads/8/8/7/7/8877263>, 15.07.2018
- Riley, Margaret Foster. "A Critique on Human Cloning and Human Dignity: The Report of the President's Council on Bioethics. 20 (2004): 475.
- Rossenau, Hennig. "Yeniden Canlı Üretimi, Tedavi Edici Klonlama Tartışmaları ve Alman Kök Hücre Kanunu". **Tıp ve Ceza Hukuku** içinde Ed. Yener Ünver. Çev. Hakan Hakeri. Ankara: Seçkin, 2004: 66.
- Rumi, Mevlana Celaleddin. **Mesnevi**. Çev. Veled Çelebi İzbudak. Doğan Kitap, 2015.
- Saliger, Frank. "Das Verbot des Reproduktiven Klonens nach dem 1. Zusatzprotokoll zum Menschenrechtsübereinkommen." *Türk Alman Tıp*

- Hukuku Uluslararası Sempozyumu. Kamu Hukuku Arşivi Dergisi, 2005: 153.
- Savulescu, Julian. "Procreative Beneficence: Why We should Select The Best Children ." *Bioethics* (2001): 413-426.
- Schroeder/, Doris and AbolHassan BaniSadr. "Dignity in the 21st Century". Springer, 2017.
- Sensen, Oliver. **Kant on Human Dignity**. De Gruyter, 2011.
- Seyalioğlu, İrem, et al. "Klonlamaya Genetik, Etik ve Hukuksal Açından Yaklaşım." *Adli Tıp Dergisi* (2017): 2.
- Singer, Peter. **Hayvan Özgürleşmesi**. Çev. Hayrullah Doğan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002.
- Stoecker, Ralf. "İnsan Onuru ve Rencide Paradoksu." *Menschenwürde - Annäherung an einen Begriff*. Çev. Büşra Çakıl. 2006: 133-151.
- Tural, Ş; Tural, E; Kara, N.Ağaoğlu, "Sporda Gen Dopingi" *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 2011: 253-260.
- Şimşek, Oğuz. **Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması** . Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Tacir, Hamide. **Hastanın Kendi Geleceğini Belirleme Hakkı**. İstanbul: On İki Levha , 2010: 95-96.
- Tacir, Hamide. "Yaşama Hakkı Kapsamında Yaşamın Başlangıcı." *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırmaları Dergisi Nur Centel'e Armağan* 19. (2013): 1304.
- Tarakçıoğlu, Sait. "Genetik Mühendisliği ve Spor." *Türkiye Klinikleri Spor Bilimleri Dergisi* (2013): 49.
- Tauscher, Soner. "Genetik Teknolojisinin Siyasi ve Etik Sınırları: Genetiği Yönetmek." *International Journal of Political Studies* 1 (2015): 5.
- The President's Council on Bioethics: Human Cloning and Human Dignity: An Ethical Inquiry . *Issues in Law and Medicine* 18 (2002): 171.
- Topakkaya, Arslan. "H. Jonas'ta İnsan ve Doğanın Değeri." *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2013): 45.
- Turgut, Cemile. "Preimplantasyon Genetik Tanı, Testlerinin Hukuki Boyutu ve Biyoetik." *Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2 (2017): 182.
- "Türk Dil Kurumu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*." (çevrimiçi) <http://tdkterim.gov.tr>. 25.07.2018
- Uygur H. Tazebay. "Genetik Araştırmalar ve Etik." *Avrasya Dosyası* (2002): 60.

- Uygun, Oktay. "Çağımızın İnsan Onuruna Yönelttiği Tehditler Karşısında İnsan Haklarının Önemi". **Kamu Hukuku İncelemeleri: İnsan Hakları, Demokrasi, Hukuk Devleti, Egemenlik** içinde; İstanbul: On İki Levha, 2011: 46.
- Yerdelen, Erdal. "Klonlamanın (Kopyalama) Ceza Hukukundaki Yeri?". Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 63.3 (2014): 660.
- Zengin, Mehmet Ali. **Biyoloji Uygulamaları ve Tıbbi Müdahaleler Karşısında İnsan Haklarının Korunması**. Adalet Yayınevi, 2012.

KARARLAR

- Anayasa Mahkemesi'nin 28.06.1966 tarihli, E. 1963/132, K. 1966/29 sayılı kararı, (çevrimiçi), <http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html> 25.07.2015.
- BVerwGE 64, 274 - Sittenwidrigkeit von Peep-Shows Materielle Begründung, (çevrimiçi) <http://www.servat.unibe.ch/dfr/vw064274.html> 26.07.2018.
- Laskey, Jaggard ve Brown v. United Kingdom, (App. No: 21627/93, 21826/93, 21974/93, § 36), European Court of Human Rights (ECHR) of 19 February 1997, (çevrimiçi) <http://www.hrcr.org/safrica/privacy/Laskey.html>, 25.07.2018.
- Manuel Wackenheim vs France. No. 854/1999, (2002), Selected Decisions Of the Human Rights Committee under The Optional Protocol: Seventy-fifth to eighty-fourth sessions (July 2002 – July 2005), Vol: 8, United Nations, 2007, s. 110-114, 28.07.2018.
- (çevrimiçi)
<https://www.ohchr.org/Documents/Publications/SDecisionsVol8en.pdf>, 23.07.2018
- Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH v. Oberbürgermeisterin in der Bundesstadt Bonn,(Case No. 36/02), Judgement of the European Court of Justice (EJC), 2004. (çevrimiçi)
(<http://curia.europa.eu/juris/showPdf>, 22.07.2018.